

Književna djela kao izvor za društvenu povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća

Ivančić, Dorotea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:736953>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

DOROTEA IVANČIĆ

*Književna djela kao izvor za društvenu povijest Srednje i
Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

DOROTEA IVANČIĆ

*Književna djela kao izvor za društvenu povijest Srednje i
Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: prof. dr. sc. Darko Dukovski, redoviti profesor

STUDENTICA: Dorotea Ivančić

JMBAG: 0009077445

NAZIV STUDIJA: Sveučilišni diplomski studij povijesti i kroatistike

Rijeka, rujan 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad *naslova Književna djela kao izvor za društvenu povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20.stoljeća* izradila samostalno pod mentorstvom dr.sc. Darka Dukovskog red. prof. U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

STUDENTICA:

Dorotea Ivančić

VLASTORUČNI POTPIS:

Sadržaj

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA	2
3. CILJ ISTRAŽIVANJA	4
4. PRIKAZI SEOSKIH I GRADSKIH ZABAVA TE NARODNIH OBIČAJA	4
4.1. <i>Alkar</i> , Dinko Šimunović	9
4.2. <i>Duka Begović</i> , Ivan Kozarac	12
4.3. <i>Bijeg</i> , Milutin Cihlar Nehajev	15
4.5. <i>Povratak Filipa Latinovicza</i> , Miroslav Krleža	17
4.6. <i>Seljaci</i> , Władysław Reymont	19
4.7. <i>Na Drini ćuprija</i> , Ivo Andrić	25
4.8. <i>U registraturi</i> , Ante Kovačić	27
4.9. <i>Breza</i> , Slavko Kolar	29
5. SRETNO DJETINJSTVO NASUPROT ISKUSTVU LOGORA I ŽIVOTA U DOMU ZA RATNU SIROČAD	32
5.1. <i>Velika voda</i> , Živko Čingo	33
5.2. <i>Čovjek bez sudbine</i> , Imre Kertesz	40
5.3. <i>Junaci Pavlove ulice</i> , Ferenc Molnar	46
6. POLOŽAJ ŽENA	50
6.1. <i>Pisma iz Niša o haremina</i> , Jelena Dimitrijević	51
6.2. <i>Put prema jednostavnosti</i> , Milena Jesenska	58
6.3. <i>Gospođa ministarka</i> , Branislav Nušić	62
7. PROBELMI ISTRAŽIVANJA	65
8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	66
9. ZAKLJUČAK	67
10. LITERATURA	69

SAŽETAK

Ovaj rad problematizira društvenu povijest na primjerima književnih djela 19. i 20. stoljeća s područja Srednje i Jugoistočne Europe. Osnovica rada jest dokazivanje teze da književnost može biti u funkciji izvora za društvenu povijest. Problematizira se na koji način književnost prikazuje seoske i gradske zabave te narodne običaje, raspravlja se o iskustvu djece u koncentracijskom logoru i dječjem domu te se donose primjeri sretnog djetinjstva i dječje igre. U ovome radu prikazano je na koji način književna djela progovaraju o položaju žena. Naglasak je stavljen na poznavanje povijesnog konteksta koji nam olakšava razumijevanje društvene povijesti. Narodno veselje, običaji i tradicija prikazano je u ulomcima iz ovih književnih djela: *Alkar* (Dinko Šimunović), *Bijeg* (Milutin Cihlar Nehajev), *Breza* (Slavko Kolar), *Đuka Begović* (Ivan Kozarac), *Na Drini ćuprija* (Ivo Andrić), *Povratak Filipa Latinovicza* (Miroslav Krleža), *Seljaci* (Wladislaw Reymont), *U registraturi* (Ante Kovačić). Djetinjstvo se može proživjeti na različite načine, a o tome nam svjedoče ulomci iz ovih književnih djela: *Čovjek bez sudbine* (Imre Kertész), *Junaci Pavlove ulice* (Ferenc Molnar), *Velika voda* (Živko Čingo). O ulozi žene u zajednici i njezinom položaju u društvu polemizira se na temelju ulomaka iz ovih književnih djela: *Gospođa ministarka* (Branislav Nušić), *Pisma iz Niša o haremima* (Jelena Dimitrijević), *Put prema jednostavnosti* (Milena Jesenska). Zadaća ovog rada nije osporiti primarne povijesne izvore, već dokazati da književnost pruža uvid u prošlu zbilju.

Ključne riječi: društvena povijest, 19. stoljeće, 20. stoljeće, Srednja i Jugoistočna Europa, književnost, zabave, običaji, djetinjstvo, žene

1. UVOD

Marguerite Yourcenar jednom je prilikom rekla:

„Povijest se sastoji od pojedinačnih sudbina, od kojih su neke glasovite, a većina njih nepoznate. „

Zadaća društvene povijesti jest otkriti nam sudbine upravo tih nepoznatih ljudi, upoznati nas s njihovom stvarnošću i dopustiti im da nam otkriju svoju perspektivu prošle zbilje. Društvena povijest često je zanemarena jer se u većini povijesnih istraživanja glavnina pažnje posvećuje političkoj povijesti. Povijest društvene svakodnevice često je izostavljena i u nastavi povijesti, a upravo bi ovakva povijest učenicima mogla biti najzanimljivija. Svatko od nas susretao se s pričama djedova i baka o tome kako se živjelo nekad, kako se zabavljalo, kako je izgledalo njihovo djetinjstvo i kakve su ih sve nedaće zadesile u životu. Društvena povijest bavi se kulturnim i tehnološkim mijenama u različitim povijesnim periodima. Ova znanstvena disciplina predstavlja golemo neistraženo područje jer elementi društvene povijesti su svuda oko nas te je povoljna za povijesna istraživanja. Društvena povijest predstavlja odličnu podlogu za interdisciplinarna istraživanja. Oralna historija jedan od najzastupljenijih elemenata kada je riječ o istraživanjima društvene povijesti. Ljudi vole kazivati svoja iskustva i doživljaje iz prošlosti koje povjesničari potom dokumentiraju, analiziraju, a na kraju i objavljuju u vidu rezultata istraživanja. Problem kod oralne historije jest selektivnost informacija koju čini povjesničar. Uvid u društvenu zbilju možemo dobiti na različite načine. Tako izvore za društvenu povijest možemo pronaći u matičnim knjigama rođenih, umrlih, vjenčanih, popisima stanovništva, u novinama i časopisima, u dnevnicima,... Nema sumnje da nam odlasci u arhive mogu dati informacije o prošlosti i načinu života, ali zašto odlaske u arhive ne bi zamijenile odlascima u knjižnice i čitaonice. Književna djela su ta koja opisuju društvenu zbilju, govore nam o ljudima, o prostoru i događajima iz nekog prošlog vremena. Treba imati uvijek na umu da su književna djela fikcija i da ne prikazuju dosljedno određeni povijesni događaj. Fenomen povijesnih romana govori nam o tome da su književni autori kroz stoljeća imali potrebu čitateljskoj publici prikazivati prošle događaje i progovarati o povijesnim događajima. Problem nastaje kada čitatelji misle da čitaju povijest, a ne subjektivni produkt i autorov doživljaj te povijesti. Književna djela mogu nam otkriti sve sfere društvene povijesti, govore nam o narodnim običajima i tradicijama, prikazuju položaj bogatih i siromašnih, govore o životu u seoskoj i gradskoj sredini, problematiziraju položaj žena, otkrivaju nam razne socijalne probleme, prikazuju nam dječji svijet u prošlosti, ali govore i o iskustvu ratova te ostalih

povijesnih trauma iz perspektive običnog čovjeka. Povijesni romani pa tako i književna djela općenito, ne mogu biti povijesni izvor, ali mogu nam pružiti uvid u društvenu povijest i ukazati nam na život prošlih zajednica. Pritom uvijek treba imati na umu da je riječ o kreaciji, a ne stvarnosti te se trebamo dodatno upoznati sa povijesnim kontekstom koristeći se stručnom i relevantnom povijesnom literaturom.

2. METODOLOGIJA

Ako govorimo o društvenoj povijesti u kontekstu književnih djela tada se moramo strogo držati određene metodologije pri istraživanju. Metodologija ovoga rada odnosi se, prije svega, na vremensko i prostorno ograničenje. U ovome radu problematizirat će se djela čiji autori dolaze s prostora Srednje i Jugoistočne Europe, a svoja književna djela smještaju upravo na navedeni geografski prostor. Drugo važno ograničenje odnosi se na vremenski period. Ovo istraživanje ograničila sam na 19. i 20. stoljeće. Nadalje, odlučila sam u obzir uzeti samo ona književna djela koja govore o prostoru i vremenu koji je direktno povezan s autorom tog djela. Npr. roman *U registraturi* događa se na kraju 19. stoljeća, a mjesto radnje je Hrvatsko zagorje i Zagreb, a autor ovoga djela, Ante Kovačić koji je većinu života boravio na ovom području i iskusio društvenu zbilju i svakodnevicu s kraja 19. stoljeća. Zatim, djelo *Čovjek bez sudbine* koje progovara o iskustvo djeteta u koncentracijskom logoru napisano je iz perspektive Imre Kertesza koji je kao dječak bio zarobljen u koncentracijskom logoru. Jelena Dimitrijević je svoja iskustva s putovanja pretvorila u književno djelo te nas tako direktno upoznala s načinom života zajednica s kojima je dolazila u doticaj. Vrlo je važno postaviti ovako stroge parametre jer nam oni omogućuju konkretniji uvid i vjerodostojnije opise onoga što nas zanima iz društvene povijesti. Autor koji opisuje prostor i vrijeme u kojem je i sam živio čitateljima će pružiti puno realniji i istinitiji uvid u društvenu stvarnost koju opisuje. Kada autor progovara o prošlosti s vremenskim odmakom od nekoliko desetljeća ili čak nekoliko stoljeća, tada postoji opasnost da neće vjerno prikazati društvenu svakodnevicu, narodne običaje i tradicije, društvenu strukturu, ... Književnici nisu povjesničari, oni za pisanje svojih djela mogu konzultirati stručnu literaturu i arhivsku građu, ali njihova djela nisu znanstveni radovi, već umjetničke tvorevine koje su rezultat njihovog osobnog, subjektivnog dojma. Vrlo je bitno precizirati i koje područje društvene povijesti želimo istraživati, tek nakon odabira onoga čime ćemo se baviti biramo književna djela za koja smatramo da će nam dati uvid u ono što nas zanima. Književna djela su heterogene strukture, ona prikazuju cjelokupnu društvenu stvarnost, govore nam o svijetu neke zajednice na određenom prostoru. Čitajući književna djela možemo saznati toliko toga, ne trebamo se ograničavati samo na jedan segment. Naravno, ako za istu pojavu imamo više

različitih književnih djela tada će naša analiza biti konkretnija i relevantnija. Zadaća ovoga rada jest dokazati da književnost doista može biti u funkciji društvene povijesti, stoga se nisam ograničila na samo jedan segment društvene povijesti, već želim dokazati da iz književnih djela možemo saznati o najrazličitijim i međusobno teško spojivim pojavama iz društvene povijesti. Svoje istraživanje podijelila sam u tri velike cjeline, prva se odnosi na prikaze gradskih i seoskih zabava te narodnih običaja, druga progovara o djetinjstvu, a treća problematizira položaj žena. Veselje je dio života svakoga čovjeka, a zabave predstavljaju središnji dio života određene zajednice. U prvom djelu ovog rada na temelju književnih djela: *Alkar* (Dinko Šimunović), *Bijeg* (Milutin Cihlar Nehajev), *Breza* (Slavko Kolar), *Đuka Begović* (Ivan Kozarac), *Na Drini ćuprija* (Ivo Andrić), *Povratak Filipa Latinovicza* (Miroslav Krleža), *Seljaci* (Wladislaw Reymont), *U registraturi* (Ante Kovačić), pokazat ću kako su prikazane seoske zabave, odnosno proštenja, zatim opisi svadbenih svečanosti, potom atmosfera koja vlada uoči božićnih blagdana i prikazi narodnih običaja i tradicija. U drugom djelu rada osvrnut ću se na način prikazivanja djetinjstva u književnim djelima 19. i 20. stoljeća, povijesno znanje nam govori da su o ovom periodu djeca nezaštićena i ne posjeduju gotovo nikakva dječja prava. Na temelju triju romana suprotstaviti ću sretno djetinjstvo i dječju igru nasuprot izgubljenom, odnosno, uskraćenom djetinjstvu radi ratnih prilika. Za prikaz sretnog djetinjstva služiti ću se dječjim romanom *Junaci Pavlove ulice* (Ferenc Molnar), a o izgubljenom djetinjstvu govore nam romani *Velika voda* (Živko Čingo) i *Čovjek bez sudbine* (Imre Kertesz). Razdoblje 19. i 20. stoljeća je vrijeme kada se budi ženska svijest se osnivaju različiti pokreti za ženska prava, a žene postaju važan sudionik društvene zajednice, stoga smatram da potrebno treći dio rada posvetiti upravo položaju žena, tj. načinu na koji su one prikazane u književnim djelima. Najbolje o ženama govore one same i njihova djela, ali i društvene zasluge, stoga sam se za analizu položaja žena koristila književnim djelima feministica Jelene Dimitrijević i Milena Jesenske kojima sam suprotstavila drugačiji prikaz žene koji nam donosi Branislav Nušić. Jelena Dimitrijević u *Pismima iz Niša o haremima* prikazuje svijet islamskih žena, ruši predrasude i prikazujući narodne običaje otkriva nam koliko važnu ulogu zapravo ima žena u islamskom svijetu. Milena Jesenska u djelu *Put prema jednostavnosti* donosi sliku moderne srednjoeuropske žene. Prikazu samostalnih, obrazovanih žena suprotstavila sam djelo *Gospođa ministarka* (Branislav Nušić) koje prikazuje samodopadnu i neuku ženu. Da bi što bolje razumjeli prikazane ulomke u kontekstu društveno povijesti, potrebno je dati podatke o svakom autoru, iznijeti najvažnije podatke o djelu i staviti prikazano djelo u povijesni kontekst. Svrha ovoga rada nije prepričavanje sadržaja ili iznošenje biografskih crtica autora, već nam navedene informacije pomažu razumjeti djelo kao izvor za društvenu povijest. Nadalje, društvenu

povijest ne možemo razumjeti ako nismo upućeni u povijesni okvir, odnosno u političke i gospodarske prilike koje vladaju u određenoj zemlji u vrijeme zbivanja prikazanog književnog djela. Moja zadaća nije u detalje iznositi političku i društvenu povijest, već dati samo najvažnije informacije kako bi što bolje razumjeli period o kojem djelo govori.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA

Izvori za društvenu povijest predstavljaju nepresušno vrelo, oni su svugdje oko nas, samo dovoljno ne obraćamo pažnju na njih. Na prvi pogled književno djelo ne čini se kao relevantan izvor za društvenu povijest, ali ako ga pomno iščitavamo tada otkrivamo da književna djela sadržavaju životopisne opise društvene zbilje te prikaze svakodnevnice svih slojeva društva. Književno djelo još je bolji izvor društvene povijesti ako je nastalo u vremenu o kojem propovijeda te ako i je sam autor dio te iste društvene zbilje. Cilj ovoga rada jest pokazati u kojoj mjeri određena djela mogu ili ne mogu biti relevantan izvor za društvenu povijest. Ako književno djelo čitamo u cjelini, tada nema sumnje da ćemo dobiti uvid u društvenu povijest, ali cilj ovog rada jest pokazati na koji način izdvojeni ulomci iz djela mogu imati funkciju povijesnog izvora koji nam otkriva podatke o društvenoj povijesti. Moja zadaća je analizirati ulomke koje prikazujem te argumentima potvrditi mogu li oni biti u funkciji povijesnog izvora ili navedeni prikazi funkcioniraju samo u kontekstu djela u cjelini. Glavni cilj je pokazati uvid u društvenu povijest samo na temelju izdvojenih ulomka, čitatelj ovoga rada trebao bi dobiti uvid u određenu društvenu pojavu bez čitanja djela u cjelini. Potrebno je naglasiti da izdvojeni ulomci nisu povijesni izvor u punom smislu te riječi, već samo progovaraju o stvarnim događajima ili opisuju svakodnevnicu određenog perioda, ali likovi i većina događaja je izmišljena. Književna djela ne mogu zamijeniti odlaske u arhiv ili metode oralne historije, ali nam itekako mogu pružiti uvid u sliku i priliku određenog vremena i prostora.

4. PRIKAZI SEOSKIH I GRADSKIH ZABAVA TE NARODNIH OBIČAJA

Zabave, obiteljska slavlja i mjesne proslave kao što su proštenja i sajmovi predstavljaju potrebu za razonodom i opuštanjem, tu potrebu osjećaju sve društvene strukture. Povijest nije egzaktna već živa i dinamična znanost, društvena povijest već je dulje vrijeme vrlo popularna grana i vrlo praktična za istraživanja, ali nažalost povijest zabava u hrvatskim krajevima još uvijek nije dovoljno zastupljena u domaćoj historiografiji te se sva istraživanja svode na proučavanje mikropovijesti određenog lokaliteta ili na čitanje etnografskih radova. Način zabave uvelike nam otkriva i o načinu života određene populacije.

U seoskim zajednicama slavlja predstavljaju bijeg od problem kao što je neimaština, odmor od napornog rada na polju ili prilika za druženje sa susjedima, seoske zabave bile su prilika mladim djevojaka i mladićima za upoznavanje životnog suputnika. Velika većina seoskih zabava vezana je uz kršćanstvo, odnosno uz spomendan nekog sveca, takve zabava nazivaju se proštenjima. Na selima je posebno veselo i u vrijeme sajмова, a svadba mladog para predstavlja *veselicu* za cijelo mjesto. Uskrs i Božić također su vrlo svečani i veseli na selu, to je jedna od rijetkih prilika kada se oblači najljepša odjeća, priprema obilni ručak i svečano objeđuje, a nerijetko završi pjesmom. Seoske gostione, popularno nazvane *krčmama* su najveselija, a ujedno i najtužnija mjesta u selu. Na takvim mjestima alkohol teče u potocima, najčešće se radio o domaćoj rakiji ili o vinu. Atmosferu zagrijavaju glazbenici, odnosno *muzikaši*, najčešće je riječ o tamburašima. Ekvivalent seoskim *krčmama* u gradu je kavana, koja zaživjela posebice u 20.stoljeću. U gradovima su plesovi središnji zabavni događaj.

U ovom radu bit će prikazano kako izgleda narodna fešta *Alka* u Sinju na izvoru književnog djela *Alkar* Dinka Šimunovića. Bit će riječ i o seoskom proštenju dva različita hrvatska kraja, odnosno Slavonije i Zagorja na primjeru djela *Duke Begović* gdje se opisuje proštenje u 19.stoljeću te prikaz proštenja iz 20.stoljeća na primjeru djela *Povratak Filipa Latinovicza*. U romanu *U registraturi* prikazano je kako izgleda svadba u malom zagorskom mjestu krajem 19.stoljeća, a novela *Breza* također donosi opis svadbe u manjoj seoskoj sredini (Vukomeričke gorice), ali sredinom 20.stoljeća. Primjere opijanja po *krčmama* nalazimo u *Duki Begoviću*, *Bijegu*, a djelo *Povratak Filipa Latinovicza* svjedoči nam o tome kako su izgledala druženja u gradu.

Jedan od najboljih izvora društvene povijesti jest svakako oralna historija, odnosno, svjedočanstva ljudi iz tog vremena. Povjesničari koji su zapisali takva svjedočanstva daju nam zalag za budućnost i pomažu da razumijemo prošlost. Književnici nemaju intenciju stvaranja povijesnih djela niti namjeru zapisivanja svjedočanstva i društvene zbilje. Oni nesvjesno stvaraju djelo koje može funkcionirati kao povijesni izvor. Naravno, samo književno djelo nije dovoljno za promatranje povijesne situacije i povijesnih činjenica, u obzir treba uzeti i relevantne povijesne knjige i članke, ali i posjetiti muzej, arhiv, prolistati stare novine i pogledati stare fotografije. Ovo istraživanje temelji se na prikazu seoskih i gradskih zabava, a kroz sve društvene znanosti često se prožima dihotomija selo-grad, selo se prikazuje kao mjesto čestitosti i blagostanja, a grad kao mjesto razvrata i dekadencije, tako hrvatskim realizam selo

prikazuje kao mjesto ispunjena života, a grad kao naturalističko leglo zla.¹ Grad se poima kao mjesto razvrata iz razloga što okuplja različite društvene strukture, u gradovima se ljudi ne poznaju i samim time se manje sastaju i druže. Selo je mjesto gdje su ljudi prisniji i bliži jedni drugima, ali to ne znači da na selu nema razvrata i zla. Alkohol u potocima jednako teče u seoskim krčmama, kao i u finim gradskim kavanama. Bluda, nasilja i razbojništva ima i na selu i u gradu, a sve to je opisano u književnim djelima koja u ovom istraživanju služe kao primarni izvor za društvenu povijest.

U devetnaestome stoljeću uvelike se razlikuje život na selu i gradu, a te su razlike još vidljive kada gledamo zabavni život, odnosno događaje kao što su svadba, krštenja, proštenja, zabave u krčmama i kavanama. Društveni život pa tako i zabave običnog puka u 19. stoljeću bile su vezane uz narodne običaje, najpoznatiji su svadbeni običaji, javno plesanje na ulicama prigodom raznih blagdana, pjevanje za sezonskih radova te zabavljanje na kućnim zabavama.² Svadbe su se u cijeloj Hrvatskoj u 19. stoljeću uglavnom održavale zimi, najčešće od prosinca do početka ožujka, razlog tome jest taj što seljaci u tom periodu imaju najviše slobodnog vremena, a skladištenje velike količine hrane znatno je lakše radi niskih temperatura. Na svadbi je bilo veselo te je ona nerijetko trajala i po nekoliko dana. Svadba je svima bila prilika za druženje, pjesmu i ples. Neke od glavnih karakteristika zabava i na selu i gradu su narodna pjesma, ples (najčešće kola), alkohol (domaća rakija) i blagdanska prehrana s naglaskom na velike količine mesa i kolača. U devetnaestome stoljeću meso se na selu i u siromašnijim gradskim sredinama jelo za velika obiteljska slavlja, proštenja i velika vjerske blagdane. Prostor Like, Gorskog kotara i Dalmacije na blagdanskome jelovniku imao je kozletinu, janjetinu, a prostor središnje Hrvatske i Slavonije za blagdane jeo je svinjetinu, govedinu, piletinu.³ U gradskim sredinama na zabavama se jeo odojak ili puran. U svim krajevima hrvatske za blagdanske prilike pekli su se kolači, a glavni sastojci bili su jabuka, orah, mak, sir. Zabave, odnosno slavlja kao što su proštenja, svadbi i veliki vjerski blagdani bili su seoskom stanovništvu prilika da ljudi sa sela odjenu svečanu odjeću, a bogatije gradsko stanovništvo da pokažu ono najbolje što krije u svojem ormaru. Svečano odijevanje seljaštva zasnivalo se na

¹ MILANJA, Cvjetko, Kulturna modernizacija u Hrvatskoj 19. stoljeća, str. 264., preuzeto s https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/studije/16/milanja_kk_045.pdf pristup 21.12.2020.

² MIHOLEK, Vladimir, Zabavni i glazbeni život te zborovi u Đurđevcu do 1940., Podravski zbornik, str. 84., preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=331465, pristup 21.12.2020.

³ MURAJ, Aleksandra, "Svakodnevni život u 19. stoljeću", u: *Temelji moderne Hrvatske*, str. 325. Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

obilježjima narodne nošnje.⁴ Plemstvo i građanstvo na zabavama je moralo pokazati da prati modu zapadne Europe.⁵ Kako na seoskim područjima nije bilo puno slobodnog vremena za zabavu, seljaštvo je koristilo i rad kao priliku za veselje pa se tako zabavljalo prilikom određenih sezonskih radova, kod čajajna perjapredenja, luščejna kukruza, kopanja vinograda, berbe grožđa, kopanja polja, žetve i dr.⁶

Glazba je neizostavni dio svake zabave, na selu u 19. i 20. stoljeću glavnu riječ kada govorimo o *muzikašima*, imaju tamburaši i gudači, a za bogatije gradske zabave treba spomenuti i svirača na glasoviru. Osim tambura, tradicionalna glazbala koja su se koristila bila su dudle, gajde, mandolina, šurle, roženice, gusle, gunge, dipole, dvojnice. Glazba je jedna od glavnih sastavnica seoskih krčmi i gradskih gostiona i kavana. U *krčama* i kavanama teme razgovora su vrlo slične, razgovara se o politici, ljubavi, tračevima koji kruže, jadikuje se nad vlastitim životom, ali i proslavljaju važni privatni uspjesi. U krčmama često nastupaju i goste zabavljaju Cigani, a to je vidljivo u romanu *Duka Begović. Krčme* i kavane su mjesta gdje se uglavnom događaju spontane zabave, a poticaj za te zabave je veselje nekog gosta, a sve to popraćeno naravno alkoholom i pjesmom. *Krčme* i gostionice oduvijek su bile mjesto okupljanja i središte gradskog i seoskog društvenog života. U 19., ali i 20. stoljeću u *krčmama* i gostionama prevladavala je muška populacija, ali to ne znači da je ženama pristup bio zabranjen ili ograničen. U seoskim sredinama u 19., ali još uvijek i u 20. stoljeću nije bilo primjereno da se žene druže ili opijaju po *krčmama*, ali nerijetko su imale ulogu konobarica. Gradske kavane su smatrane finijim mjestima te su 20. stoljeću u njih počele zalaziti i dame. Kavane su prije svega bile namijenjene otmjenoj gospodi, a u gradskim gostionama okupljali su se različiti profili ljudi.⁷ U gostionicama i krčama uglavnom se pio alkohol, vino, domaća rakija (šljivovica, viljamovka, loza), a u gradskim kavana fina pića po uzoru na Zapadnu i Srednju Europu kao što su pjenušci, stolna vina ili topli kavni napitci kao što je Schwartz kava, ili Kapuziner kava (crna kava s nekoliko kapi slatkog vrhnja), ili Melange (kava s istom količinom kave i mlijeka), Brauner kava (smeđa) ili Verkhert kava.⁸

Kazališta su još jedan vid zabave, ali samo za otmjenu gospodu. U 20. stoljeću u Hrvatskoj postoje velika narodna kazališta u Zagrebu, Splitu, Osijeku, Varaždinu, Rijeci, Šibeniku i Zadru. U kazalištima su se gledale komedije, drame, tragedije, ali i slušale opere, mjuzikli i

⁴ MURAJ, Aleksandra, n.dj., str.325. - 331.

⁵ Isto, str.332.

⁶ MIHOLEK, Vladimir, n.dj.

⁷ HORVAT, Ivan, Noćni život i zabava u Osijeku na prijelazu 20. stoljeća, Osijek, Essheist, 2010.. preuzeto s Hrčak, <https://hrcak.srce.hr/63797>, pristup 23.12.2020.

⁸ Isto

koncerti. Odlazak u kazalište nije predstavljao samo vid zabave, već određeni prestiž i mogućnost sklapanja novih poznanstva i poslovnih dogovora.

Svadbe su svakako središnji zabavni događaj hrvatskog sela, ali i u gradovima su one bile posebno vesele posebice ako se radilo o bogatom građanstvu ili aristokraciji. Svaki hrvatski kraj ima drugačije svadbene običaje. U svim krajevima Hrvatske najvažniji svadbeni običaj u 19. i 20. stoljeću je zaustavljanje mladenčevih svatova pred vratima mladenkina doma s lokalno različitim pregovaranjima predvodnika pridošlica i ukućana oko uvjeta za ulazak u kuću, ispitivanje mladenčevih sposobnosti za ženidbu (primjerice, obrezivanjem trsa u vinorodnom kraju), izvođenje lažne mladenke, simbolični otkup mladenke i/ili njezine cipele, mladenkino bacanje bombona okupljenima pred crkvom, velika svadbena povorka s barjaktarom, ples za kuharice, presvlačenje mladenke poslije pola noći, darivanje hrane pri ispraćaju uzvanika, potom prvi ples mladenaca, svadbena torta i njezino ceremonijalno rezanje, darivanje svatova i gostiju simboličnim ukrasima, bacanje buketa.⁹ U radu bit će prikazan i svadbeni običaj *zapojke* u Poljskoj, odnosno udvaranje i prošenje mlade.

Sinjska alka jedna je od najvećih narodnih fešti u Hrvatskoj. U ovom istraživanju prikazan je opis Sinjske alke sredinom 19. stoljeća. Prema tome prvo treba nešto reći o samoj igri alke i o njezinom običaju u kontekstu 19. stoljeća. Alka je stara viteška igra koja se na području Sinja počinje održavati početkom 18. st.¹⁰ Sinjska alka tradicionalno se slavi u znak pobjede nad Turcima i u zahvalu *Gospji sinjskoj*. U ovom istraživanju zanemarit ćemo povijesnu tradiciju i religijske elemente jer je za stanovnike sinjskog područja ova manifestacija predstavljala najveću zabavu u godini. Datum Sinjske alke iščekivao se cijelu godinu. Proslava alke imala je za zadaću urezati u trajnu kolektivnu memoriju pobjedu i slavu hrvatskog roda, ali i naglasiti pripadnost kršćanstvu. Ako govorimo o razmjeru slavlja tada bi ovu manifestaciju mogli poistovjetiti s proštenjima koja su se odvijala u svim seoskim mjestima na blagdan lokalnog sveca.

Proštenje je manifestacija koje je prije svega religijskog predznaka te je primat na bogoslužju mjesnom zaštitniku. U Slavoniji češće se susrećemo s pojmom *kirvaja*. U ovom radu će se navesti kako to Krleža opisuje proštenje svetog Roka u Hrvatskom zagorju te kako je Andrić opisao zabavu povodom Vidovdana u Bosni. U ovom radu naglasak je na popratnom sadržaju

⁹ VITEZ, Zorica, Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str.195., preuzeto s Hrčak https://hrcak.srce.hr/26065_pristup_26.12.2020.

¹⁰ VUKUŠIĆ, Ana-Marija, Suvremenost, tradicija i sjećanje: Sinjska alka, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, , str.103. preuzeto s Hrčak <https://hrcak.srce.hr/2928> pristup 27.12.2020.

proštenja, odnosno na zabavi, narodnoj fešti koja je neizostavni element takvih slavlja. Proštenja su karakteristična za seosku sredinu te su se u nekim hrvatskim selima održala i do danas. Proštenje je mladima u 19. i 20. stoljeća predstavljalo ono što današnjoj mladeži predstavljaju glazbeni festivali. Na ovakvim zabavama su se družile i okupljale sve generacije, na proštenje su dolazili i mještani iz svih okolnih sela.

4.1. *Alkar*, Dinko Šimunović

Alkar je pripovijetka autora Dinka Šimunovića (1873.-1933.). Radnja ovog djela smještena je u 19. stoljeće te nam prikazuje gradsku i seosku zbilju Dalmatinske zagore. Glavnina ovog romana posvećena je ljubavi Salka i Rašice. Posebnost ovog djela jest ta što nam dokazuje dugovječnost i važnost viteške igre zvane alka. Šimunović je vjerno riječima oslikao povijesnu stvarnost Dalmatinske zagore prikazujući narodne običaje i društvene odnose. Sve o čemu Šimunović progovara o ovoj pripovijetci je i dio njegova života. Naime, Šimunović je rođen i većinu života je proveo po selima Dalmatinske zagore, radio je kao seoski učitelj te je dolazio u susret sa različitim profilima ljudi iz svoga kraja, a ljubav prema rodnoj grudi pretočio je u svoja djela.¹¹

Povijesni kontekst:

Hrvatska se na kraju 19. stoljeća, kada se događa radnja ovog djela nalazi u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Dalmatinska zagora je područje koje se odnosi na dio južne Hrvatske omeđen Trtom, Velikim Jelenikom, Mosorom, Kozjaka, područjem Poljica, rijekom Cetinom i Cetinskom krajinom te Svilajom i Mosoćem, područjem Petrova polja i kanjonom rijeke Čikole.¹² Na kraju 18. stoljeća u Zagoru dolazi austrijska vojska i među pukom vlada pozitivno raspoloženje jer su uvjereni da će sada Dalmacija i Zagora biti vraćene i sastav Banske Hrvatske, ali to se nije dogodilo, već je 1797. uspostavljena austrijska uprava.¹³ U 19. stoljeću u Zagori vlada neimaština, veliko siromaštvo i vidljiva je nerazvijenost sela i gradova i zaostajanje u razvoju nasuprot primorskom području.¹⁴ Dalmatinska zagora ruralno je područje, a stanovništvo se bavi obradom zemlje i uzgojem stoke i vinogradarstvom. Sredinom stoljeća u Zagori vlada epidemija kolere, a ova pošast donijela je glad i još veću

¹¹ Šimunović, Dinko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59567>, pristup 14. 9. 2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

¹² KUŽIĆ, Krešimir, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997., str.7.-8.

¹³ Isto, str.269.

¹⁴ Isto, str.269.

neimaštinu u sljedećim desetljećima.¹⁵ Puk je nezadovoljan društvenim i političkim stanjem te vlada mišljenje da Zagora svojim vladarima daje samo krv i novac te se često spočitava vladi nebriga za ovaj dio zemlje i njezin narod.¹⁶ Franjo Josip I. kako bi dokazao da mu je stalo do ovog kraja posjećuje Zagoru. Svakog desetljeća ovaj kraj zahvatila je ili oštra zima ili duga suša što je za posljedicu imalo razdoblja gladi, a takva situacija prisilila je Zagorane na iseljavanje u primorske krajeve.¹⁷ Bijedan život natjerao je zagorske momke da se priključe hajducima.¹⁸ Najveću promjenu u životu Zagorana izazvala je gradnja željezničke pruge, ovaj projekt omogućio je bolju prometnu povezanost, otvorio radna mjesta i unaprijedio gospodarstvo.¹⁹ Još jedan veliki problem Dalmatinske Zagore je loše obrazovanje i visoka nepismenost, kratkotrajna talijanska uprava na početku 19. stoljeća to je pokušala promijeniti, ali bezuspješno. Prva pučka škola na ovom području otvorena je tek 1827. u Muću. Teška situacija u Zagori učinila je narodna slavlja jedinom svjetlom točkom u životu Zagorana. Centralni događaj u Dalmatinskoj zagori jest Sinjska alka koja se održava svake godine u kolovozu. Ovaj događaj održava se u spomen na slavnu pobjedu protiv Osmanlija 1715. i kao zahvalnost Gospi Sinjskoj što je spasila grad i ovaj kraj. Alka je nastala početkom 18. stoljeća te je jedini ostatak mnogobrojnih viteških nadmetanja na području Dalmacije.²⁰ Tijekom 18. i na početku 19. stoljeća održava se više alki godišnje, a od 1848., održava se samo jedna koja se trči 18. kolovoza na rođendan Franje Josipa I., a u međuratnoj Jugoslaviji vrijeme održavanja alke povezano je s blagdanom Velike Gospe, a za vrijeme socijalističke Jugoslavije alka se održava prve nedjelje u kolovozu, kako je i danas.²¹ U 19. stoljeću alka se održavala u čast znamenitih javnih ličnosti za vrijeme njihova posjeta ovome kraju. Tako se alka održala u čast cara Franje I. 1818., u čast saskog kralja Fridrika Augusta II. 1838., a 1842. održana je u čast austrijskog nadvojvode, a za vrijeme boravka cara Franje Josipa I. 1875. održana je svečana, izvanredna alka 18. svibnja.²² Upriličenje alke za vrijeme posjeta uvaženih gostiju govori nam o tome koliko alka znači stanovnicima ovog područja, koliko se

¹⁵ KUŽIĆ, Krešimir, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997., str.270.

¹⁶ Isto., str. 275.

¹⁷ Isto., str.274.

¹⁸ Isto., str.277.

¹⁹ Isto., str.285.

²⁰ ALKA.HR, Povijest alke, internetski portal ALKA.HR, preuzeto s <https://www.alka.hr/sinjska-alka/povijest-alka-s50>, pristup 12.8.2021.

²¹ Isto

²² Isto

ponose i diče njome te nam dokazuje da alka nije samo povijesna tradicija i narodni običaj, već nešto puno dublje za Zagorane.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Prikaz Alke:

Autor nam u romanu u detalje opisuje raspoloženje koje vlada uoči ovog događaja, kazuje nam o načinu slavlja ovim riječima:

„U tome traženju nastade i opet žarko, plameno ljeto, a s njime i kolovoz mjesec, kada se kroz modrušastu maglicu i oblake prašine stanu micati šarene hrpe ka Gospi čudotvornoj i trkalištu alke. I sela i varoš zakitili se novim odjelima, što vjetrila i redila; zobili se konji i svjetlalo se oružje, jer tih dana je svak u pirnome ruhu, i takih nemaju druge krajine : dana svetih i junačkih. Sve jedan po jedan već i sparani prolazio, a na rođeni dan kraljev slegale se tisuće naroda oko trkališta da vide alku. Neki po prvi puta, a neki i po trideseti, ali i jedni i drugi očekivali radosno početak trke jer se te ljepote ne može nagledati nikad. A ove godine , rekao bih da je bilo više svijeta nego lani.“²³

Iz navedenog odlomka vidljivo je koliko je manifestacija alke bila velika i važna za stanovništvo sinjskog područja.

„Pa sve te šare, žamor, vika, usklici i pjesme, a onda daleki šum u gradu i veseli zvuci alkarske glazbe, opijali više nego sunce i vino.“²⁴

„Zato su i drhtale te hrpe za trke svakog alkara, jer to bijaše borba ne jednoga, već jurišanje cijele čete na bezbrojnu vojsku dušmana.“²⁵

U ovoj rečenici uviđamo povijesnu emociju koju kolektiv osjeća prema alkarima. Sve dosad navedene rečenice dokazuju nam da alka ima povijesnu i religijsku korelaciju.

„Ovaj nemir toliko je ugodan da se zaboravlja na sve domaće brige, pa svako srce i svaka misao leti za velikim stvarima, za zajedničkim stvarima žetelice ostaviše kukuruze, a kosci livade, majke ponesoše djecu, i starci ostaviše logove svoje da vide koji će ovoga puta ostati dobitnik.“²⁶

U ovome ulomku razvidno je da mještani sinjskog kraja žive alku, njima ovaj događaj predstavlja puno više od vjerske i političke manifestacija. Alka je dio identiteta tih ljudi, oni ju osjećaju i žive tijekom cijele godine. Narodu je podjednako važna i sama

²³ ŠIMUNOVIĆ, Dinko, *Alkar*, Školska knjiga, Zagreb 2005., str.105.

²⁴ Isto., str.105.

²⁵ Isto, str.106.

²⁶ Isto, str.108.

manifestacija, ali i zabava koja dolazi prije i nakon trke. Ako usporedimo zapise etnologa i folklorista te povjesničara sa ovim književnim zapisom Šimunovića uviđamo mnoge sličnosti. Sve što se spominje u opisu alke u ovom književnom djelu spomenuli su i mnogi istraživači u svojim zapisima. Ako ovaj odlomak promatramo izoliran od ostatka književnog djela nalikuje etnološkom zapisu. Stoga zaključujem da opisi Alke iz ovog književnog djela mogu funkcionirati kao povijesni izvor jer iz njih saznajemo osjećaje ljudi, vidimo što se događa, kako se priprema i kako kulminira.

4.2. *Duka Begović*, Ivan Kozarac

Duka Begović roman je hrvatskog realizma koji publici donosi sliku slavonskog sela s kraja 19.stoljeća. Autor ovog romana je Ivan Kozarac(1885.-1910), rođeni Slavonac koji je svoj radni vijek proveo kao pisar, a svoje književno stvaralaštvo posvetio je rodnoj Slavoniji. Oslovljava ga se sa pjesnikom dekadencije, a svojim djelima progovara o lošem stanju u slavonskim selima. *Duka Begović* donosi nam sliku slavonskog sela i prikaz tipičnog slavonskog čovjeka, prikazujući pritom kontrast siromaštva i bogatstva te prikaze narodnih običaja. Značaj ovog romana za društvenu povijest leži u tome što nam daje uvid slavonsku svakodnevicu i atmosferu koja vlada.²⁷

Povijesni kontekst:

Hrvatska je još 1102. *Pactom Conventom* stupila u savez s Ugarskom koji je trajao do 1918., a jedno od najspornijih pitanja bio je politički i pravni status Slavonije.²⁸ Hrvatska se u 19.stoljeću nalazi unutar Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, a Hrvatsko-ugarsko Nagodbom dobila je bolji pravni status, ali nije postala država. ²⁹ Slavoniji su na kraju 19.stoljeća hitno potrebne modernizacijski reforme u poljoprivredi, potrebno je modernizirati upravu i omogućiti djeci školovanje. Veliki problem Slavonije je nedostatak velikog gradskog središta u blizini, stoga intelektualci odlaze u Zagreb ili ostale velike gradove monarhije. Većina

²⁷ Kozarac, Ivan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33564> , pristup 14. 9. 2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

²⁸ HEKA, Ladislav, Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjeg vijeka do nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije, Institut za komparativno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Segedinu, Mađarska, 2008., *Scrinia Slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 8 No. 1, 2008. , str.152., preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=68143 pristup 19.8.2021.

²⁹ Isto, str. 169.

stanovništva je siromašna, a prosperitet ima jedino bogata vlastela ili seljaci koji posjeduju veliku količinu zemlje.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Prikaz proštenja:

Proštenje, odnosno svetkovina župnog zaštitnika u slavonskim selima predstavlja centralni društveni događaj. U romanu ne saznajemo o štovanju kojeg sveca je riječ. Kozarac ovim riječima svjedoči o narodnom slavlju:

„ I krene se...Pred crkvom svijet u skupinama. Oko sviju bijele se torbe raćanke pune puncate mesa i tjestenine s mnogom flašom vina i rakije. Muškarci imaju i kožnate torbe na ramenu. U crkvi ih također dosta. Tamo se govori popratna služba božja.“ ... „Konačno kuca čas odlaska ... Žamor, smijuckanje, razgovori, sve prestaje. Tišina. Izlazi župnik i blagoslivlje... Zvona zvone, brenče , ječe, zapomažu, rod se tiska bliže župniku da ga zahvati prsk kapljica svete vode. Ovako vodom posvećeni vrstaju se u nejednake redove i polaze za krstom i župnikom na čelu uz brojne pratioce te glasno zapjevavanje litanija...“³⁰

Iz navedenoga je vidljivo kako izgleda religijski element proštenja i sama procesija.

Procesija potom ide od sela do sela, povremeno se zaustavljaju kako bi nazdravili: *„ Ded u zdravlje!- nude se oni i piju. Pale lule, cigarete. Razgovor im sve življi, a hod sve laganiji.“³¹*

Ovaj književni prikaz kao izvor za društvenu povijest može funkcionirati samo ako u obzir uzmemo opis procesije i bogoslužja. Elementi zabave na proštenju svedeni su na dijalog i u funkciji su likova i radnje. Dijalozi u djelu nam ne govore konkretno o tome kako su se ljudi zabavljali, što su sve pili i jeli, kakve su pjesme pjevali pa ovaj prikaz ne može biti u funkciji povijesnog izvora te ga se ne može izdvojiti iz djela. Da bi nam slika bila jasnija uz ovaj književni prilog možemo pogledati i istoimeni film koji je dostupan na Youtube platformi³²a snimljen je po romanu. Redatelj filma je Branko Schmidt. Scene proštenja pružanju nam još bolji uvid u društvenu povijest jer možemo vidjeti način odijevanja, ambijent te osjetiti atmosferu koja vlada.

³⁰ KOZARAC, Ivan, *Duka Begović*, Školska knjiga, Zagreb, 206., str. 92.

³¹ Isto, str. 94.

³² *Duka Begović*, film , preuzeto s Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=JfMD7yzOP1c> (12:00-14:00) pristup 28.12.2020.

b) Primjer atmosfere u slavonskoj krčmi:

Na kraju 19.stoljeća u Slavoniji seoske krčme postaju sve popularnija mjesta za druženje, tamose muška populacija najglasnije zabavlja, a nerijetko se pretjera s alkoholom te je sve popraćeno narodnom pjesmom. Kozarac ugođaj u slavonskoj krčmi opisuje na ovaj način:

„Vrijeme je odmicalo, čaše se često praznile, a iza svake svi oni postajali sve govorljiviji i govorljiviji. I divan među njima već i nije bio govor, nego vika, smijeh, larma, galama. Đuki je godilo društvo tih varošana . Uvijek je on rado hvatao zgodu s varošanima piti i zboriti. „³³

...

„Đuka se sa svojim društvom ponapio baš pošteno. Svima se crvenila lica, kao pečeno račje meso.“ ... „Zna on i gdje svirka biva. A do ove i jest njemu. Jer, dje bi on, Đuka Begović bez svirke pio. ... Najposlije kerenje to niti nije opijanje, već samo bančenje, razuzdavanje i razbacivanje, prosipavanje pića, razmrskavanje stakladi; to je bacanje novca ututanj.“³⁴

„Pije zato, pije čašu za čašom, a onda se opet podnimlje i bulji u Cigane, u gudala u hitre im prste na strunama. I sluša on.. Cige i pjevaju:

Išla cura pa išla

Na bačvama naišla

U bačvama kožuh bački,

Mider djeovjački...

...I slave Đuku i podružuju.“³⁵

Navedeni odlomci svjedoče nam kako to izgleda kada se u slavonskim krčmama pretjeralo s alkohol. Otkrivaju nam elemente narodne pjesme. Ovaj opis može samo djelomično funkcionirati kao povijesni izvor. Naime, u njemu je doista opisana atmosfera, ali je premalo lokalnih odrednica da bi se moglo prepoznati da je riječ baš o slavonskoj krčmi. Na jednak način izgledaju opijanja po svim krčmama u 19.i 20.st. Ovaj opis je univerzalan te da bi ga mogli koristiti kao izvor moramo mu

³³ KOZARAC, Ivan, *Đuka Begović*, Školska knjiga, Zagreb. 2006., str.107.

³⁴ Isto, str.108.

³⁵ Isto, str.111.

pridodati još neke izvore kao što su etnografski članci, svjedočanstva ljudi, video i foto zapisi. Ako pogledamo scene iz krčme, iz filma *Duka Begović*, dobivamo jasniju sliku kako su to izgledale zabave i opijanja po slavonskim krčmama. Roman u cjelini, zajedno s filmom publici daje uvid u društvenu situaciji Slavonije na kraju 19. i početkom 20.stoljeća

4.3. *Bijeg*, Milutin Cihlar Nehajev

Bijeg je modernistički roman čija se radnja zbiva na početku 20.stoljeća na području Primorja (Senj, Kraljevica, Rijeka), a dijelovi radnje smješteni su i u Beč, Zagreb i Rijeku. Vrijeme radnje događa se 1909. te se čitateljskoj publici jasno daje do znanja kako likovi žive u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije. Sam podnaslov ovog romana *Povijest jednog našeg čovjeka* govori nam da roman oslikava društvenu stvarnost čovjeka, govori o njegovim životnim brigama, ali opisuje i način na koji selo i grad utječu na njega. Milutin Cihlar Nehajev (1880.-1931.) je znameniti hrvatski književnik, rođen je u Senju, a utjecaj njegovog rodnog kraja vidljiv je u većini njegovih književnih djela. Sam je iskusio život u malenoj primorskoj sredini, ali školovanje u velikim gradovima (Beč i Zagreb) potaknulo ga je na prikaz opreke sela i grada u svojem romanu *Bijeg*. Senj je opisan kao mala sredina koja pojedinca ograničava, prisiljava ga na osrednjost, zatvara mu vidike, a velegrad, odnosno Zagreb prikazan je kao sredina koja pozitivno utječe na mladog intelektualca, modernog čovjeka novog doba. Ovaj roman karakteriziramo kao psihološki te nam nije od velike koristi kada govorimo o društvenoj povijesti, ali ako roman čitamo u cjelini tada dobivamo uvid u način života hrvatskih intelektualaca na početku 20.stoljeća.³⁶

Povijesni kontekst:

Na samom početku 20.stoljeća hrvatske zemlje nalaze u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Rat je pred vratima, ali sveopća javnost kao da još nije svjesna da će do njega uistinu doći. Beč kao glavni grad Monarhije predstavlja političko i kulturno, ali i sveučilišno središte jer većina hrvatskih intelektualaca svoje školovanje nastavlja upravo u ovom gradu. Na početku 20.stoljeća, Rijeka, jedno od mjesta radnje ovog romana nalazi se pod Ugarskom kojoj je pripala Riječkom krpicom iz 1868. Rijeka je bila važna luka te je priljev stanovništva na ovo područje doprinio multikulturalnost.

³⁶ Cihlar Nehajev, Milutin. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43276>, pristup 14.9.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

Grad Senj je na početku 20.stoljeća počeo kulturno i gospodarski zaostajati jer sada centralna luka postala Rijeka, a svi prometni pravci vode u Rijeku, umjesto u Senj. Mala primorska mjesta uglavnom se bave ribarstvom i uzgojem vinove loze. Hrvatska će zajedno s Austro-Ugarskom ući u Prvi svjetski rat te će biti na strani gubitnika, a hrvatsko pitanje riješit će se stvaranjem nove države, odnosno Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, a ovaj put u sastavu hrvatske države nalazi se i grad Rijeka.

a) Prikaz kućne zabave mladića

„Njih trojica misle da je zimi najljepše zapaliti peć, kupiti bačvicu vina i zabavljati se pjevajući i svirajući. Milošević bio je izvrstan guslač, a Đuro pomalo sasvim stekao negdašnju vještinu u glasoviranju. Jagan bio je njihova jedina publika u tim glazbenim večerima. Ali zato oduševljeniji nego cijelo kazalište. Pilo se, naravski, neprestano- i jedan i drugi znali bi gdjekad ostati kod Miloševića i spavati na klupi do drugoga dana.“³⁷

Ovdje vidimo primjer jednog kućnog druženja nekoliko prijatelja u mirnoj atmosferi. Ovaj prikaz djeluje kao fragment te bio mogao biti u funkciji izvora samo ako bi se prikupilo još nekoliko takvih prikaza kućnih druženja. Književnost obiluje opisima druženja i bogatih i siromašnih slojeva po kućama pa bi svakako bilo moguće načiniti takvu kompilaciju i dobiti širi uvid u društvenu zbilju, a u ovom romanu javljaju se samo kratki opisi večernjih druženja na terasama kuća u ljetno doba ili u dnevnim boravcima u zimsko doba, ali opis ambijenta i atmosfere je u funkciji likova i njihova dijaloga.

b) Prikaz badnje večeri

„Po ulicama kupilo se pomalo ljudi i žurili su u crkvu. Crkva bijaše već puna, gotovo u polutama vidjele su se samo sjene ljudske. Svi su došli, od običaja, ne od vjerskog osjećaja. I pijani su. ... ovi ljudi znaju da će biti zadovoljni radi toga što su bili na polnočki, vidjet će nešto u tom dobro i lijepo. ... Svijet je potcikivao, pjevao trčao po snijegu. Glasovi djevojački miješali su se sa pijanom pjesmom starih nadničara.“³⁸

Ovaj odlomak nam otkriva da je badnja noć oduvijek bila vrlo vesela i lijepa za sve generacije. Polnočka označava tradiciju, a ljudi su se družili i veselili prije odlaska na polnočku, a nerijetko se druženje nastavilo i nakon. Iako oskudijeva informacija,

³⁷ NEHAJEV, Milutin Cihlar, *Bijeg*, Školska knjiga, Zagreb 2002. str. 171.

³⁸ Isto, str.175.

ovaj opis može biti u funkciji povijesnog izvora jer nam dočarava atmosferu koja vlada na badnju noć. Dakako ovaj opis vrlo je univerzalan te ga se ne može pridodati određenom lokalitetu.

4.5. Povratak Filipa Latinovicza, Miroslav Krleža

Radnja romana događa se dvadesetih i tridesetih godina 20.stoljeća u selu Kostanjevac, Zagrebu i ostalim manjim selima oko Zagreba. Glavni lik romana je umjetnik Filip i njegovi događaji iz prošlosti i sadašnjosti. Autor romana je jedan od najvećih hrvatskih književnika svih vremena, Miroslav Krleža (1893.-1981.), rodio se u Zagrebu gdje je i proveo većinu svog života, a upravo mjesta oko Zagreba i sam grad su mjesto radnje ovog romana te nemamo razloga sumnjati da ih Krleža nije vjerno prikazao u ovom romanu. Autor nam u romanu prikazuje elemente djetinjstva glavnog lika, donosi nam prikaza atmosfere na selu i gradu, ali progovara i o pitanju nacionalnog opredjeljenja.

39

Povijesni kontekst:

Hrvatska se nakon Prvog svjetskog rata našla u sastavu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini, a od 1929. u Kraljevini Jugoslaviji. U ovim državama Hrvatska je imala nepovoljni politički položaj. Nepovoljno stanje vlada u čitavoj državi te vlada pseudoparlamentarizam, a kralj vodi glavnu riječ.⁴⁰ Glavna karakteristika političkog života u državi je vladanje nacionalističkih i antikomunističkih organizacija koje su zajedno s drugim velikosrpskim ili integralnojugoslavenskim organizacijama, bile nositelji solunaštva, odnosno isticanja zasluga i napora Srbije te posebice glorificiranje njezinih boraca u ratu.⁴¹ U opoziciji takvom režimu najglasniji su bili Stjepan Radić i njegova Hrvatska pučka seljačka stranka, a kasnije se hrvatske stranke udružuju u Hrvatski blok kojemu je cilj opiranje unitarističko-centralističkoj politici.⁴² Godine 1925.događa se veliki preokret jer Radići priznaju dinastiju Karađorđević i Vidovdanski Ustav te odbacuju republikanske težnje i postaju koalicijski partner radikala, a Radićev ulazak u vladu ostale hrvatske stranke protumačile su kao nacionalnu izdaju.⁴³ Stvaranjem seljačko-demokratske koalicije napetost u skupštini

³⁹ Krleža, Miroslav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34113>, pristup 18.8.2021. (svi podaci o djelu i autoru preuzeti iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

⁴⁰ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, EPH Liber, Zagreb, 2008., str.62.

⁴¹ Isto, str.65.

⁴² Isto, str.71.

⁴³ s GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, EPH Liber, Zagreb, 2008., str.76.

raste, a vrhunac će doživjeti atentatom na zastupnike koalicije. Atentat je rezultat polemike između radikala i zastupnika SDK-a, a nakon vijesti o atentatu u Zagrebu izbijaju demonstracije.⁴⁴ Stanje u zemlji nije se smirivalo te je kralj Aleksandar proglasio Šestosiječanjsku diktaturu 1929. Kralj u jesen iste godine mijenja ime državi u Kraljevina Jugoslavija te ju dijeli na banovine, a tom podjelom kralj želi poništiti povijesne i tradicijske granice.⁴⁵ Diktatura i nove podjele samo su dodatno pogoršale stanje u državi sljedećih nekoliko godina.

U vrijeme radnje ovog romana više od 70% hrvatskog stanovništva živi od poljoprivrede, Hrvatska je pretežito agrarna zemlja, a jedino veliko gradsko središte je Zagreb. Raspadom Austro-Ugarske za Hrvatsku se zatvara srednjeeuropsko tržište, a cijela nova država je pretežno poljoprivredna te je Hrvatskoj teško plasirati svoje proizvode na novo tržište.⁴⁶ Hrvatska industrija bila je mnogo razvijenija od ostatka države te su mnoge privredne grane dobile novo tržište, a Zagreb je postao trgovačko i bankarsko središte.⁴⁷ U međuratnom razdoblju Zagreb i Hrvatska zaostaju za većinom srednjoeuropskih gradova i zemalja, ipak su ispred jugoistočnih i većine istočnih gradova i zemalja, a Zagreb se razvija vrlo slično urbanim centrima nekih drugih dijelova Europe.⁴⁸

a) Opis gradske kavane

„Kavana pod platanama na šetalištu bila je već otvorena. Bila je te noći nekakva dobrotvorna zabava i sve se vonjalo po prolivenom vinu i ukiseljenom jelu, a jedna grbava starica dizala oblak prašine skupljajući zlovoljno i gundajući zgužvani staniol, rastrgane serpentine, kosti i ostatke jela i čikove. Filip je naručio čašu mlijeka.“⁴⁹

Ovaj opis nikako ne može biti u funkciji povijesnog izvora, ali izdvojila sam ga da pokažem kontrast gradske kavane i seoske krčme. U gradskim kavanama skuplja se fina gospoda, razlog okupljanja u ovom opisu je očito neka dobrotvorna zabava, ali vidljivo je da i u seoskim krčama i gradskim kavana se ljudi ponašaju jednako razvratno: piju alkohol i ostavljaju nered za sobom.

⁴⁴ Isto, str. 87.

⁴⁵ Isto, str. 108.-109.

⁴⁶ Isto, str. 80.

⁴⁷ Isto, str. 80.

⁴⁸ Isto, str. 84.

⁴⁹ KRLEŽA, Miroslav, *Povratak Filipa Latinovicza*, Novi liber 2013., Zagreb, str. 33.

b) Prikaz proštenja svetog Roka u Kostanjevcu

„Sveti Rok Kostenjevački bio je već više od stotinu godina zaštitnikom svih gubavaca i padavičara, ranjenika, luđaka i bogalja između Bikova i kravodera do Jame i turčinova sve do pod blatnju, a ispod Blatnje, do žaborečkih vinograda. Na taj dan kretale su se gomile kolima i pješke preko šuma i jaruga, da se pomole na koljenima pred drvenim čudotvorcem, za koga se znalo da je prije dvadeset i dvije godine uskrisio od mrtvih jednu djevojčicu iz Jalžabetavidovečkog, kad je već dva dana ležala mrtva od zmijina ujeda... u crkvi je bio šekspirski smrad; iznad gustog sivog oblaka od tamjana i oltarskih svijeća blagoslivljao je s glavnog oltara prosjake i duhom siromašne sasvim slabi, dilektanski akt Krista.“⁵⁰

U navedenim rečenicama opisan je sveti Rok, njegova čudotvorna djela, zašto ga narod slavi i samo bogoslužje. A popratni sadržaji proštenja opisani su na način da ih se kasnije glavni lik Filip prisjeća kada ih želi naslikati. Pod popratni sadržaj misli se na narodno veselje, hranu i piće:

„Filip je govorio, kako bi na toj slici trebalo kao na starinskim zavjetnim slikama na dnu ostaviti baroknu jabuku male crkvice na brdu s lipama i livadama u pozadini kao scenarij, a nad tim u otvorenom prostoru, u ognjenim spiralama zavitlati suludo, pijano, klupko gušavaca, luđakinja, pijanaca, majmuna, sa gomilama barila i čutura i ovnjunskog mesa i svinjetine i kobasica. Kako naslikati taj miris pečene svinjetine, graju sajma, rzanje konja, pucketanje bičeva...“⁵¹

Iz ovog opisa se svakako može doživjeti kako je izgledala ta *veselica* na proštenju svetog Roka, ali ovaj opis nikako ne može biti u funkciji povijesnog izvora već on ovdje ima samo umjetničku funkciju te postoji jedino u kontekstu ovog djela. Ali, u obzir treba uzeti da je forma proštenja i procesije istinita, jednako tako ovo je stvarni događaj koji ima dugu povijesnu tradiciju jer se sveti Rok Kostenjavački i dan danas štuje i slavi u ovom malom selu na području Žumberka.

4.6. *Seljaci*, Władysław Reymont

Władysław Reymont (1867.-1925.) znameniti je poljski književnik i dobitnik Nobelove nagrade, a najpoznatiji je po svojem romanu *Seljaci*. Kao dijete sela svoje iskustvo idiličnog i gotovo romantičnog seoskog života pretočio je u roman *Seljaci*. Mjesto radnje ovog romana je maleno selo Lipce Reymontowskie u kojem je Reymont proveo

⁵⁰ KRLEŽA, Miroslav, *Povratak Filipa Latinovicza*, Novi liber 2013., Zagreb, str. 144.-146.

⁵¹ Isto, str. 149.

jedan dio svoga života. Ovaj roman govorio o životu na selu i položaju poljskih seljaka u 19.stoljeću. U romanu kritizira oholost i samovolju poljskih kapitalista, izruguje život u gradu, a idealizira život na selu, progovara o migracijama selo-grad i procesu industrijalizacije. Seljaci su za uvid u društvenu zbilju najvažniji jer čitateljima donose sliku u društveni život poljskih seljaka, detaljno opisuju običaje svadbe, donose sliku seoskih sajмова i vjerskih blagdana te nam kazuju o običajima vezanim uz pojedino godišnje doba. Istinitost opisa ove društvene zbilja nije upitna jer je Reymont sve to iskusio u vlastitom životu.⁵²

Povijesni kontekst:

Poljski teritorij raskomadana je 1795.g. tzv. Trećom podjelom Poljske kojom je Pruska zauzela Mazoviju s Varšavom, Austriji je pripalo područje između rijeka Pilice, Visle i Buge, a Rusija je dobila područje, između rijeka Bug i Niemen.⁵³ Ugovorom u Tilzitu(1807.) stvoreno je Varšavsko Vojvodstvo, a na Bečkom kongresu 1815.odlučeno je da teritorij Gdanska zauzme Pruska, Varšavsko Vojvodstvo bude podijeljeno, a Velika Poznanska Kneževina dobila je autonomiju, a od ostataka Varšavskog Vojvodstva stvoreno je Poljsko Kraljevstvo.⁵⁴ Unutar Kraljevstva dolazi do napretka u području poljoprivrede, trgovine i industrije, a i društvo je doživjelo prosperitet. Poljskim Kraljevstvom zapravo je upravljala Rusija te stabilnost unutar države nije bila dugog vijeka. Godine 1830.u Varšavi izbija ustanak, ali je ruska vojska bila jača te je ustanak ugušen.⁵⁵ Neredi su se nastavili i nakon gušenja ustanka, a u političkom i društvenom životu i dalje vlada nestabilnost, neizvjesnost i strah. Poljska je u 19.stoljeću ruralna zemlja, a glavnina stanovništva živi u teškim uvjetima na selu, bavi se poljoprivredom od koje nema nikakve koristi jer produkti i zarada ne ostaju u rukama seljaka. Najveći problem poljskih seljaka nisu teški uvjeti rada i neimaština, već kmetstvo. Seljak ne posjeduju zemlju, već su ti posjedi u vlasništvu lokalnog plemića kojemu on plaća najamninu. Ukidanje kmetstva u Poljskoj nije bila težnja k modernizaciji i prosperitetu poljskog sela, već politički čin koji je nakon 1868.seljaka trebao potaknuti na uključivanje u oslobodilački pokret i mobilizirati ih za borbu. U

⁵² Reymont, Władysław Stanisław. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, preuzeto s <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=52642>, pristup 13.9.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

⁵³ TYMOWSKI, Michał, *Kratka povijest Poljske*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str.79.-80.

⁵⁴ Isto, str.82.

⁵⁵ Isto, str.85.

Poljskom Kraljevstvu događa se proces urbanizacije koji se paralelno odvija s modernizacijom i industrijalizacijom, dolazi do razvoja prometa (željeznice).⁵⁶ Sve je napredovalo osim položaja seljaka. Nacionalne težnje sve su jače te 1863. izbija ustanak na teritoriju Kraljevstva, a prva odluka nove vlade bila je ukidanje kmetstva, ali tajna vlada ostala je razočarana jer se seljaci niti nakon ukidanja kmetstva nisu uključili u borbu, a 1864. ustanak je ugušen.⁵⁷ Nakon ukidanja kmetstva poljsko selo nije doživjelo procvat, a seljak nije iskusio boljitak. Ukidanje kmetstva uvelike se odrazilo na gospodarstvo, vlasnici srednjih i velikih imanja i posjeda morali su modernizirati i unaprijedili svoje posjede i proizvodnju, seljaci su postali potrošači industrijske proizvodnje te je time stvoreno unutarnje tržište.⁵⁸ Kraljevstvo je postalo gospodarski neovisno i samostalno, ali kada je u pitanju politika, Rusija i dalje ima glavnu riječ.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Božićni blagdani u kući poljskih seljaka:

Poljsko stanovništvo pretežito je katoličko, a svetkovina Kristova rođenja za skromne seljake vrlo je svečan blagdan, to je prilika da i oni izvade najbolju odjeću i blaguju najbolja jela, odmore od napornih poslova i osjete obiteljsko zajedništvo i toplinu. Autor nam donosi ovu sliku slavljenja Božića kod Boryninih:

„I kod Boryninih je bio isto takav metež, trka i spremanje. ... u kući se živo vrzlo, Jozka je tiho pjevuckala i sjeckala od šarena papira one neobične izreske, koji, kad se prilijepi na gredu ili na okvir slike, čine se kao da su živim bojama naslikani, pa sve trepću pred očima. A Jagna, zasukanih rukava sve do ramena, mijesila je u naćvama tijesto i uz materinu pomoć pekla pletenice tako dugačke, te su se činile kao lijehe u vrtu, gdje se peršin sije, i hljebove malko bjelje od prosijana brašna, žustro se kretala, jer je tijesto već bilo uskislo i trebalo je praviti hljepčice, a nadzirala je Jozkin posao, pogledavala na pogaču sa sirom i medom, što se već grijala pod perinom i čekala da bude metnuta u peć...⁵⁹

U prikazanom ulomku dobivamo uvid u gastronomske delicije koje su se pripremale uoči Božića na poljskom selu.

⁵⁶ TYMOWSKI, Michal, n.dj., str.86.

⁵⁷ Isto, str.87.

⁵⁸ Isto, str.88.

⁵⁹ REYMONT, Wladislaw, *Seljaci*, I.svezak, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb, 1951., str.344.

U romanu je prikazan običaj dočekivanja betlehemske zvijezde. Prije svečane večeri netko mora držati stražu dok se na nebu ne ukaže zvijezda koja obavještava svjetinu o Kristovu rođenju, tek nakon što osobe koje drže stražu ugledaju zvijezdu, započinje svetkovina Badnje večeri u obitelji. Navedeno je prikazano u ovom ulomku:

„Jozka i Witek dobro ozeboše stojeći na straži pred hodnikom, kad će se pojaviti prva zvijezda. –Eno je! Eno! – poviče odjednom Witek. Nato izviri Boryna, izviriše i drugi, a naposljetku i Rok. I javila se, tik nad istokom kao da su se razderale sive koprene, a iz dubokih plavih dubina rodila se zvijezda i kao da je pred očima rasla, letjela, iskrila se i gorjela, sve brže i sve bliže dolazila, te rok klekne na snijeg, a za njim i svi ostali. –To je zvijezda Triju Kraljeva, betlehemska zvijezda, u njezinu se sjaju rodio Gospodin naš, neka bude hvaljeno ime Njegovo! Oni ponoviše za njim pobožno i upriješe pogled u tu daleku svjetlost, u tog svjedoka čuda, u taj vidljiv znak milosrđa Gospodnjeg prema svijetu. ... -Vrijeme je večerati kad riječ postade tijelom!- reče Rok. Uđoše u kuću i smjesta sjedoše na visoku i dugačku klupu. Boryna se prekrsti, razdijeli oblatke među sve, a oni je pojedohše nabožno, kao kruh Gospodnji. Premda su bili gladni jer su cijeli dan proveli o suhom hljebu, ipak su jeli polagano i dostojanstveno. „⁶⁰

Reymont nas upoznaje s običajem tipičnim za poljska sela, vidimo koliko se predano ovaj običaj štuje u cijeloj obitelji. Iz ponašanja svih članova obitelji vidljiva je njihova vjere i svetost badnjeg dana kojeg provode u postu kako bi čisti i ponizni dočekali rođenje Kristovo. Nakon što su svi večerali, na redu je čitanje molitve:

„Onda Rok izvadi iz njedra knjigu opletenu čislom i stade iz nje čitati tihim i dubokim glasom:

-Novo čudo se zbililo, djevica rodila sina, čak u žudijskoj zemlji, u Betlemu, prilično malom gradu, rodi se Gospod u bijedi, na sijenu, u štalici jednoj, med blagom što mu je te tihe noći jedino bilo društvo. I ista ova zvijezda što nam danas sja, zasjala je tada zbog svetog tog djeteta i put kazivala trojici kraljeva koji premda bijahu pogani i garavi kao kotlovi, no srca su imali dobra i iz dalekih bijahu zemalja, iza nepreglednih mora, iza visokih gora stigoše s

⁶⁰ Isto, str.346.-347.

darovim, da dadu istini svjedočanstvo... - Dugo je on čitao tu priču, a glas mu je jačao i prelazio u molitvu, gotovo pjevanje, kao da je kazivao svetu litaniju, i svi su sjedili šuteći nabožno, tiho slušajući srcem. ⁶¹

Navedeni ulomak govori nam o još jednom običaju slavljenja badnje večeri među poljskim seljacima. Iz opisa možemo saznati o tekstu molitve, ali i osjetiti skrušenost i zahvalnost te zajedništvo poljskih seoskih obitelji.

Odlazak na misu polnoćku i svetkovinu Božića pisac opisuje ovim riječima:

„Zvonce je neprestano zvonilo i kao kakva ptičica cvrkutalo pozivajući u crkvu. A narod je izlazio iz kuća, gdje gdje je kroz otvorena vrata zapljusnuo mlaz svijetla i zatrepao kao munja, gdje gdje su se gasili prozori, kadšto bi se začuo kakav glas u mraku, kašalj, škripa snijega pod nogama ili božja riječ kojom su se pozdravljali, i sve gušće su vrvjeli u toj sivoplavkastoj noći, hrlili u gomilama, da se samo bahat čuo u suhom zraku. Sve što je bilo živo, krenulo je u crkvu, u kućama ostadoše samo starci, bolesnici i bogalji.“

Pisac nam kazuje da je odlazak na polnoćku još jedan od običaja koje njeguju poljski seljaci, ovaj običaj nije karakterističan samo za poljske seljake već za sve katolike, kako u 19., tako u 21. stoljeću. Iz romana još saznajemo da se tek nakon svetkovine Sveta tri kralja može odlaziti u krčmu i pjevati narodna muzika. U doba adventa strogo je zabranjen odlazak u krčmu, narodna muzika, ali i vjenčanja. Proslave svadbi mogu započeti tek nakon blagdana Sve tri kralja:

„Na Tri Kralja, koji su te godine nekako pali baš na ponedjeljak, još prije nego što je svršila večernja, jer se još čula svirka i pjevanje u crkvi, već je narod polako kretao u krčmu, budući da je prvi put poslije adventa i božićnih blagdana imala da bude muzika, a spremala se i zapojka Malgoske Klebianke s Wicekom Sochom...“ ⁶²

Opis slavljenja Božića iz ovog romana možemo smatrati izvorom za društvenu povijest, autor nam u detalje opisuje cijeli proces slavljenja i priprema za božićne blagdane, a prikazi ulomci mogu funkcionirati kao izvor za društvenu povijest i izvan konteksta samog romana.

b) Opis zapojke (zabava na kojoj udvara mladoj):

Pisac nam u romanu govori o običajima koji prethode vjenčanju. Zapojka predstavlja zabavu na kojoj se mladi udvara, ona izabire jednog od udvarača, a

⁶¹ REYMONT, Wladislaw, n.dj., str.349.-350.

⁶² Isto, str.400.

potom se prosi njezina ruka. Mlada već zna kojeg će udvarača izabrati, ali ovo je narodni običaj koji se mora poštovati i prilika za zabavu. Pisac običaje povodom zapojke opisuje na ovaj način:

„...danas je zapojka Klebianke sa Sochom Wicekom... Jedni nazdravljaju arakom, a drugi medenjačom... snuboci se sve znoje govoreći i preporučujući svoje momke.“⁶³

...

„Snuboci se sve znoje govoreći i preporučujući svoje momke. Jedan ima dvije njive, ševe mu ih nađubriše, a drugi isto tako, a na njima samo psi piruju. Jedan ima kuću, u koju svinje ispod praga ulaze, a drugi priličnu. Obojica su bogataši da im na daleko moraš tražiti para!“⁶⁴

...

„Obojica bi bili valjani zetovi, obojica bi mogli krave pasti, sobu pomesti, đubreta nabacati; obojica ne bi djevojci nikakve krivice nanijeli jer se ne družu s rođama.“⁶⁵

Snuboci mladoj predstavljaju udvarače na šaljiv način, a potom njezin otac i ona trebaju izabrati najboljeg:

„Što da se tu uradi kad se obojica starome sviđaju, pa se vrti, po nosu čačka i Malgosku pita kojeg hoćeš? –obojica su grdobe, tatice, dopusti da onda izaberem Ambrozija! Stari je klimnuo glavom, dugo promišljao, jer je, kako znate, mudrijaš u svojoj kući, a momci navališe, snuboci njihovi neprestano govore i govore. Napije se on od jednih ruma, napije se od drugih medenjače, pa reče: donesite vagu! Oni donesoše vagu, postaviše je, a on reče: -Odvagnite se momci, koji bude teži, toga ću odabrati.“⁶⁶

Iz ovog ulomka saznajemo detalje o šaljivom običaju udvaranja i biranja zaručnika. Ovaj običaj karakterističan je za selo Lipce Reymontowskie te nam je autor prikazujući ovaj događaj otkrio elemente društvene povijesti.

...

„Glave se počеше pušiti, vrućina spopadati, veselje nastajati, mladež je iz sve snage uživala, a stariji zapremiše stolove, stisnuše se, gdje se moglo i gdje je tko zatečen,

⁶³ REYMONT, Wladislaw, *Seljaci*, I.svezak, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb, 1951., str.408.

⁶⁴ Isto, str.408.

⁶⁵ Isto, str.409.

⁶⁶ Isto, str.409.

*pošto su se plesači razmahali i u sve većem krugu kružili, a svatko je glasno govorio, nazdravljao, s drugima se veselio, svoje dokazivao i blagdan uživao.*⁶⁷

...

*„Muzika je pak živo udarala, plesalo se bijesno, leđa uz leđa, a tako su se gurali, po sobi se nosili, veselo podcikivali i peticama lupali, da su daske cvilile i tezga poskakivala. Vesela je to bila zabava, jer su svi sudjelovali iz sve snage, svom dušom.*⁶⁸

Gore navedeni ulomci u detalje opisuju običaj zapojke, odnosno udvaranje mladoj u selu Lipce Reymontowskie. Svi ulomci mogu funkcionirati samostalno kao vrelo koje nam govori o svadbenim običajima te tima opisuje društvenu povijest poljskih seljaka. Ako želimo saznati još detalja o svadbenim običajima u ovom djelu Poljsku tada bi trebali pročitati djelo u cjelini ili bar drugi dio romana koji je naslovljen Zima.

Roman Seljaci na više od tisuću stranica opisuje seosku stvarnost 19.stoljeća, autor u romanu opisuje narodne običaje tijekom sva četiri godišnja doba. Preciznost i slikovitost opisa omogućuje da cijelo ovo djelo ako ga čitamo u cjelini možemo promatrati kao izvor za društvenu povijest.

4.7. *Na Drini ćuprija*, Ivo Andrić

Ivo Andrić(1892.-1975.) jugoslavenski je književnik koji se nerado nacionalna izjašnjavao, ali je vjerno slikao povijesnu i društvenu zbilju prostora na kojem je obitavao. Na Drini Ćuprija jedno je od njegovih najznamenitijih djela, po vrsti ju karakteriziramo kao povijesni roman i kroniku.⁶⁹ Radnja romana događa se od 16.stoljeća, u vrijeme kada bosanske dječake odvede u janjičara pa sve do početka Prvog svjetskog rata, a Andrić opisuje razdoblja osmanske okupacije te dolazak austrijske vojske u Višegrad.⁷⁰

Povijeni kontekst:

Bosnom i Hercegovinom u 19.stoljeću vladaju Osmanlije. Stoljeća osmanske vlasti ostavile su velik utjecaj na kulturu i tradiciju. Na području Višegrada žive tri naroda, Bošnjaci (muslimani), Hrvati (katolici) i Srbi (pravoslavci). Heterogenost stanovništva dovela je do sukoba među stanovništvom, ali i miješanja različitih kultura. U drugoj polovici 19.stoljeća osmanske vlast uvelike slabi te Austrija pokazuje svoje pretenzije na ovaj prostor. U doba međunarodne krize

⁶⁷ REYMONT, Wladislaw, n.dj. , str..410.

⁶⁸ Isto, str.410.

⁶⁹ BRKIĆ VUČINA, Mirna, Ideja povijesnog circulusa u romanu Na Drini ćuprija Ive Andrića, Filozofski fakultet u Mostaru, znanstveni rad, str.267. preuzeto s Hrčak

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=333501 pristup 20.8.2021.

⁷⁰ Isto

Srbija je prijetila ratom Osmanskom Carstvu, a Srbija i Crna Gora žele anektirati Bosnu i Hercegovinu.⁷¹ Godine 1875. izbija u Bosni ustanak koji je ubrzo ugušen, ali gušenje ustanka nije označilo kraj nemira u Bosni te se balkanska kriza nastavlja. Naposljetku je kriza rješenja Berlinskim sporazumom iz 1878. kojim je Bosna i Hercegovina ostala formalno dijelom Osmanskog Carstva, ali je Austro-Ugarska dobila pravo izvršiti privremenu okupaciju pod izgovorom modernizacijskih reformi.⁷²

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

U romanu su prikazani razni elementi društvene povijesti kao što su lokalne tradicije, utjecaj osmanske vlasti na kulturu, važni društveni događaji i svetkovine. Tako je Andrić u romanu prikazao način slavljenja Vidovdana među srpskim stanovništvom. Vidovdan je vjerski blagdan koji označava svetkovinu svetog Vida, po julijanskom kalendaru slavi se 15. lipnja, a po gregorijanskom 28. lipnja. Ovu svetkovinu posebno štiju kršćani pravoslavne vjeroispovijesti. Andrić nam donosi prikaz slavlja svetog Vida na samom kraju 19. stoljeću u gradu Višegradu u Bosni i Hercegovini u kojem živi srpska manjina. Svetkovina svetog Vida ima i sekularni karakter, odnosno to je prilika za narodno veselje, druženje, jelo i piće. Svetkovinu svetog Vida među svjetinom Andrić opisuje na ovaj način:

„ Na Vidovdan priredila su srpska društva, kao svake godine, teferič na Mezalinu. Tu na sastancima dveju reka, Drine i Rzava, na zelenoj, visokoj obali pod gustim orasima, podignute su šatre u kojima se krčmilo piće i pred kojima su okretana jagnjad na tihoj vatri. U hladovini su posedale porodice koje su iznele ručak na Mezalin. Ispod hladnika od svežeg granja svirala je već gromka muzika. Na utabanoj čistini igra kolo još od pre podne. Igraju samo najmlađi i najdokoniji, oni koji su odmah posle službe pravo iz crkve krenuli na Mezalin. Pravi opšti teferič počće tek posle podne. Ali kolo je već živo i zagrejano, lepše i življe nego nego što će biti docnije kad navali svet pa stanu da se hvataju i udate žene i nesmireni udovci i nejaka deca, i kad se sve pretvori u jednu veselu i dugačku ali nepovezanu i neskladnu ljesu. Ovo kratko kolo, u kom je više mladića nego devojaka, razigrano je i leti kao bačena niska. Sve je oko njih u pokretu sve se talasa: vazduh u ritmu svirke, guste krune drveća, beli letnji oblaci, bistra voda dveju reka. Zemlja se kreće pod njima i oko njih, a oni samo nastoje da pokrete svoga tela prilagode opštem kretanju. Mladići su još sa drumu trčali da se uhvate u kolo, a devojke bi se savlađivale i stajale jedno vreme posmatrajući igru, kao da odbrojavaju taktove i čekaju na

⁷¹ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 1. svezak, Alinea, Zagreb, 2005., str.189.

⁷² Isto, str.193.

*neki tajni otkucaj u sebi, a onda bi odjednom uskakale u kolo, malo povijenih kolena i oborene glave, kao da se žudno bacaju u hladnu vodu.*⁷³

Vidovdan je jedan od najvažnijih vjerskih blagdana, a ovaj roman nam prikazuje i njegov svjetovni karakter. Prikazani ulomak možemo uzeti u obzir kao izvor za društvenu povijest jer nam autor u detalje opisuje na koji način svjetina praznuje Vidovdan. Čitajući ovaj opis dobivao dojam da slušamo svjedočanstvo živeće osobe. Zaključujem da navedeni ulomak funkcionira kao povijesni izvor i izvan konteksta radnje ovog romana.

Radnja ovog djela romana smještena je u sedamdesete godine 19.stoljeća, u vrijeme kada u Bosni vlada lokalna kriza. Sredinom 70-ih godina lokalni sukobi prerasli su u međunarodnu krizu.⁷⁴ Godine 1876. Srbija je najavila rat Osmansku Carstvu te zaprijetila aneksijom Bosne, a ponašanje Srbije dodatno je pojačalo netrpeljivost i neprijateljski stav prema srpskom pravoslavnom stanovništvu od strane bosanskih vlasti.⁷⁵ O netrpeljivosti bosanskih vlasti prema srpskom pravoslavnom stanovništvu svjedoči i Andrić u ovome romanu, on na primjeru slavljenja Vidovdana prikazuje upropaštavanje zabave od strane žandara. Remećenje zabave od strane bosanskih žandara vidljivo je u ovom ulomku:

*„...kad je teferič tek počinjao, pojavili su se na ivici mezalinske ravni žandarmi, crni i bleštavi od čoje i oružja na popodnevoj svetlosti. Bilo ih je više nego obično u jednoj patroli koja obilazi vašare i teferiče. Išli su pravo k hladniku s muzikom. Neskladno jedan po jedan umuknuše instrumenti. Kolo se pokoleba pa stane.“*⁷⁶

Roman *Na Drini Ćuprija* nudi nam ulomke koje izolirane možemo promatrati kao izvor za društvenu povijest, ali cijeli roman nam nudi uvid u heterogenost ljudi i običaja na području koje opisuje roman.

4.8. *U registraturi*, Ante Kovačić

U registraturi je jedan od najpoznatijih hrvatskih romana, vrijeme radnje smješteno je drugu polovicu 19.stoljeća, a mjesto radnje je Hrvatsko zagorje i Zagreb. Autor je Ante Kovačić (1854.-1889.) velik dio života proveo je po zagorskim selima i u Zagrebu, bio je i član Stranke prava. Krajolik u kojem je živio prenio je u ovaj svoj roman, a u njemu i zagovara pravaške stavove. U romanu se polemiziraju značajna socijalna pitanja kao što su nepovoljni položaj

⁷³ ANDRIĆ, Ivo, *Na Drini Ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1965., str.360.-361.

⁷⁴ DUKOVSKI, Darko, n.dj. str.189.

⁷⁵ Isto

⁷⁶ ANDRIĆ, Ivo, n.dj. str.361.

seljaka, nepravednost feudalaca i raslojavanje te sustavno zapostavljanje hrvatskih sela. Autor još govori i o položaju Hrvatske unutar države. Čitajući ovaj roman u cjelini dobivamo uvid u cjelokupnu društvenu stvarnost onog vremena jer nam autor između ostaloga progovara i o položaju žena, propadanju plemstva, statusa intelektualca u društvu, vjerno nam prikazuje opreku života na selu i gradu.

Povijesni kontekst:

U 19.stoljeću budi se nacionalna svijest te u okviru ilirskog pokreta tj. hrvatskog narodnog preporoda Hrvati se žele izboriti za svoja nacionalna prava i bolji položaj unutar države, a slični pokreti javljaju se i u ostatku Habsburške Monarhije. Nakon revolucionarne 1848., car kako bi smirio stanje u državi proglašava 1851. apsolutizam. U Hrvatskoj vlada jaka germanizacija, ali događaju se pozitivne reforme u školstvu, sudstvu i financijama. Nezadovoljstvo unutar cijele države, ali i hrvatskih zemalja prisililo je cara da 1860.vrati ustavno stanje u državu. U drugoj polovici stoljeća u hrvatskim zemljama postoje tri političke stranke, a svaka ima svoj program. Najsnažnija je Narodna stranka koja ima liberalan odnos prema Ugarskoj te zagovara federalno uređenje, a s druge strane postoje radikalne opcije, prva je Unionistička stranka koja se želi bespogovorno priklanjati Ugarskoj, a druga je Stranka prava koja u ona vrijeme ima nerealnu i teško ostvarivu težnju o samostalnosti i suverenosti hrvatske države. Hrvatske zemlje stagniraju u razvoju te je hitno potrebna vlast koja će provesti modernizaciju. Nakon ukidanja kmetstva 1848., na hrvatskom selu još uvijek vladaju nepovoljni uvjeti. Nada i spas vidjela se u postavljanju za bana narodnjaka Ivana Mažuranića koji postaje banom 1873. Najvažnije zasluge koje se pripisuju Mažuraniću su modernizacija uprave i sudstva, uređenje ekonomskih i društvenih odnosa, zakonska regulacija uređenja zadruga, reforma školstva, sloboda tiska,...⁷⁷

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Opis svadbe

Na selima je svadba jedan od najveselijih događaja, većina mještana je pozvana, ali velik broj njih sudjeluje i u samoj pripremi. Jede se i pije ono što seljaci u tom trenutku imaju na raspolaganju, a raskoš svadbenog stola ovisi o dobu godine i urodu.

⁷⁷ GORETA, Luka, Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19.stoljeća, Filozofski fakultet Split, Stručni rad, 2018., Pleter: Časopis udruge studenata povijesti, Vol. 3. No. 3., 2019., preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=318015 pristup 19.8.2021.

„Čim je župnik obavio obred vjenčanja, slavila se zajednička svadba na domu muzikaša Jožice u Laurinoj kapelici... navečer kada se skupiše svatovi i gosti u kapelici, zacilikaše guslice seoskih muzikaša uz gromorno dudanje Jožičina bajsa... Mali Kanonik i Zgubidan Jožica predstavljahu domaćine. ... I tako je svadba počela, razvijala se i ostala nekuda hladna i pusta. Gusle zacviljele, bajs pridudavao, ali ipak čitava je svadba više naličila podušju nego svadbi.“⁷⁸

U samom djelu postoji događaj svadbe, ali u okviru ovog istraživanja taj događaj nije dostatno dobro opisan. U prilog ne ide činjenica što ta svadba završava tragično. Prema navedenom zaključujem da ovaj opis ne može biti u funkciji povijesnog izvora za društvenu povijest. S druge strane po ovom romanu snimljena je istoimena serija. U posljednjoj, devetoj epizodi⁷⁹ prikazana je gore opisana scena, iz koje saznajemo puno više o svadbenim običajima nego iz samog djela. Ako seriju i književno djelo promatramo zajedno tek tada možemo dobiti potpuni uvid u običaji i način proslave vjenčanja. Cijeli roman progovara o društvenoj i političkoj, ali i ekonomskoj situaciji koja vlada u Hrvatskoj, ali svi opisi su u funkciji radnje, djelo obiluje dijalozima, a mnoštvo likova i događaju sprječavaju izolaciju ulomaka za uvid u društvenu povijest. S druge strane, ovo lektirno djelo svojim čitateljima otkriva razlike između hrvatskog sela i grada, progovara o problemu propadanja aristokracije te jasno kritizira političko stanje u državi.

4.9. Breza, Slavko Kolar

Radnja ove novele zbiva se u okolici Vukomeričkih gorica između dvadesetih i tridesetih godina 20.stoljeća., riječ je i siromašnoj seoskoj sredini. U djelu je autentično prikazan život seljaka, njegova poniznost, neukost, siromaštvo, pobožnost, ali i ograničenost na malu seosku sredinu u kojoj živi. Novelu je napisao Slavko Kolar (1891.-1963.) koji je poznat po tome da stvarne situacije iz života običnog čovjeka prikazuje na satiričan način. Kolar jedan dio svoga života proveo na području Turopolja, a na pisanje ovog književnog djela potaknuli su ga stvarni događaji s kojima se susreo na ovome području.⁸⁰

⁷⁸ KOVAČIĆ. Ante, *U registraturi*, Matica hrvatska, Zagreb 1964., str.389.-391.

⁷⁹ *U registraturi*, TV serija, <https://www.youtube.com/watch?v=jZLO7cRhyJA&list=PLH--WbiBRbl8BytVZ9qbg1Gs2GcshYmCw&index=10> (03:00-15:00) pristup 28.12.2020.

⁸⁰ Kolar, Slavko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32350>, pristup 5.9.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

Povijesni kontekst:

Dvadesetih i tridesetih godina hrvatske zemlje nalaze se u sastavu Kraljevine Jugoslavije. To je razdoblje velike industrijske i agrarne krize, a seljaci da bi preživjeli krizu morali su se zaduživati.⁸¹ Stanje tijekom tridesetih godina je očajno jer u gradu nema posla, a na selu vlada glad i ne može se osigurati egzistencija.⁸² U međuratnom razdoblju veliki problem je nepismenost, a velik broj hrvatske djece ne polazi školu, a tek tridesetih godina se mreža škola počinje širiti⁸³ Teško stanje i zemlji dodatno je pogoršala pandemija tuberkuloze dvadesetih godina.

Objavom diktature politički je život zamro, a kralj je 1931. bio prisiljen objaviti Oktroiirani Ustav, ali prema njemu kralj je bio iznad zakona, a vlada treba sve račune polagati njemu, a ne parlamentu.⁸⁴ Tridesetih godina događaju se učestale proturežimske demonstracije te se događaju politička ubojstva, a Milan Šufflay i Josip Predavac samo se neke od žrtava. HSS je postala svehrvatska stranka u kojoj su se sukobljavale ideje političke ljevice i desnice.⁸⁵ Rješenje hrvatskog pitanja našlo se u uspostavi Banovini Hrvatske 1939., a Sporazum Cvetković-Maček priznao je obnovu sabora kao zakonodavne vlasti, a ban je bio nositelj upravnih poslova.⁸⁶

Analiza ulomaka kao izvora društvene povijesti:

1) Prikaz svadbe

Mjesto radnje je malo selo Bikovac, a autor nam prikazuje kako izgleda seoska svadba, detaljno nam opisujući atmosferu ovim riječima:

„Općenito se priznavalo da su svatovi kod Žugečića izvanredno uspjeli. Tu se jelo, tu se pilo, pjevalo, igralo, a kako je red bilo je i tučnjave. Bogata je to bila kuća, ne samo po zemlji, jer po zemlji, ako je i nje bilo prilično, ne bi svadba bila tako svečana ni gozba tako mrsna, jer tko na Bikovskim Goricama samo od zemlje živi, taj je sretan ima li kukuruznog tvrdog kruha, ima li graha i krumpira, a za meso se i ne pita. Na svadbama pak na stolu se izreda sedam-osam jela, a to sve neke čorbe u kojima, tek izvježbano oko može da uhvati kakav komadić mesa ili slanine. No kod

⁸¹ GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, EPH Liber, Zagreb. 2008., str.115.

⁸² Isto, str.120.

⁸³ Isto, str.127.

⁸⁴ Isto str.135.

⁸⁵ Isto, str.188.

⁸⁶ Isto, str.190.

Žugečića bilo je mesine u izobilju, bilo je i rakije. Zato su bili sretni i blaženi oni koji su imali priliku da tamo omaste brk i okvase grlo. “⁸⁷

Autor nam u ovom ulomku daje do znanja kako je riječ o bogatoj svadbi te da nam što bolje opiše njezinu raskoš stavlja ju u kontrast sa siromašnim svadbama.

Potom nam opisuje svadbenu povorku i veselje koje vlada:

„U Bikovskim Goricama ne voze se svatovi, pa ni oni najbogatiji. Tko da se vozi onim teškim, blatnim putovima gdje se točkovi zarežu do osovina, pa po onim bregovima i šumama?! Konji se mogu poplašiti, kočijaš opiti, pa eto nesreće. A ovako pješice, padneš li, lako se i digneš ili te drugi podignu. Ide se dakle pješke, a barjaktar vodi. Vodio je Marko svatove gizdavo i pregizdavo. Na dugačkoj motki privezane silne marame, šarene i svilene, pantljikama i trobojkama ni broja se ne zna, a na vrhu pozlaćena jabuka s ružmarinom. Odostraga muzika: dvoje gusle i dvije tambure, a nije manjkao ni silni bajs. Čiče gusle sve čovjeka u srcu i u tabanima nešto škaklja, one tambure divno sekundiraju, dok bajs u dubokom basu, kao medvjed, brunda, brunda...Pred Markom ide dečkić mali, brat mladenkin, pa još jedan deran, nešto veći, obojica s velikim peškirimama preko ramena, poigravaju sitno, okreću se kao na žici. Ali njih nitko i ne gleda. Sve gleda u Marka. “⁸⁸

...

„Zaciliknuše gusle, zavrištaše snaše i cure, zavitlao Marko zastavom, pa se one pantljike zalelujaše divlje, a kad je on još zajuškao, zaurloao što ga grlo nosilo, eh onda je sve živo na Bikovskom Vrhcu poletjelo da vidi svatove! Neka se zna da Tomo Žugečić, najbogatiji i najpametniji od svih Amerikanaca, ženi sina.

Večera je bila izvrsna. Bilo je doduše i tu deset čorbâ, ali je bilo u njima i obilje mesa, bijaše i kolača za ženskadiju, a svi od bijelog brašna. Bilo je i vina, pa se oštro pilo. Velika soba sva nagruvana i zvanim i nezvanim gostima. Oni što nisu mogli u kuću, ti se navališe na prozore, pa zijevahu gledajući druge sretnije kako se časte. “⁸⁹

...

⁸⁷ KOLAR, Slavko, *Breza, Breza i druge pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb 2003., str.30.

⁸⁸Isto, str.31.

⁸⁹ KOLAR, Slavko, n.dj., str. 32.

„Zabava bila sve življa, sve veselija, žene sve luđe. Ljudi zagrljeni pjevaju i urliču, žene i cure raščupane i zajapurene samo bi se ljubile, lete na muške kao obadi na volove.“⁹⁰

Iz navedenih ulomaka saznajemo o tradicionalnim instrumentima, organizaciji svadbene povorke i o jelu i pilu koje je ponuđeno svatovima. Ovaj opis iako je u funkciji radnje novele, donosi nam vrlo životopisan opis svadbe bogate seoske obitelji. Ako usporedimo ovaj opis svadbe sa onim iz romana *U registraturi* vidimo da se znatno razlikuju, ali s druge strane posjeduje i nekoliko zajedničkih elemenata. Prije svega treba naglasiti da je svadba prikazana u *Brezi* bogata i raskošna i da većina seoskih svadbi nije bila ni približno tako velika i obilna hranom i pićem. I na primjeru filma *U registraturi* vidljivo je da je svadba Ivica i Anice skromna i pripremljeni za uži krug rodbine.

Opis svadbe u *Brezi* može poslužiti kao izvor za društvenu povijest, vrlo je detaljan, opisuje se hrana, svadbena povorka, atmosfera. Prema ovoj noveli je snimljen istoimeni film⁹¹ koji prikazuje ovaj opis svadbe. Gledajući ovaj video dobivamo još bolji dojam u društvenu povijest jer vidimo i tradicijsku nošnju, čujemo narodnu glazbu i vidimo prikaz svega što je u noveli opisano samo riječima.

5. SRETNNO DJETINJSTVO NASUPROT ISKUSTVU LOGORA I ŽIVOTA U DOMU ZA RATNU SIROČAD

Djetinjstvo je sastavni dio društvene povijesti, a o njemu imamo tako malo povijesnih vrela. U 19. i 20. stoljeću na području Srednje i Jugoistočne Europe još uvijek velik broj djece nema pravo na obrazovanje. U 19. stoljeću na selima se rađa velik broj djece jer se oni doživljavaju kao besplatna radna snaga svojim obiteljima, u gradovima ako još nisu sposobna za rad, djeca su prepuštena sama sebi jer su roditelji prezaposleni da bi vodili brigu o njima. Dolazi do emancipacija žena te sada mnoge od njih više nisu samo majke i kućanice, a to dovodi do toga da su djeca sada uskraćena i za vrijeme i pažnju svojih majki. Povoljni položaj imala su djeca bogatijih roditelja jer im je bilo omogućeno pravo na obrazovanje, o njima su se brinule guvernante te nisu morale raditi teške fizičke poslove. Djeca su izvanredna stvorenja i vrlo maštovita djeca te su i teškim

⁹⁰ Isto, str.33.

⁹¹ *Breza*, film, preuzeto s Youtube platforme: <https://www.youtube.com/watch?v=nwDPjdO2cT8> (1:11:00-1:21:00)

životnim uvjetima nalazila vremena i mjesta za igru i razvijali svoje potencijale. Dvadeseto stoljeće je stoljeće velikih ratova i kriza koje su se uvelike odrazile na dječji život. Prvi svjetski rat učinio je velik broj djece siročadi te im uskratio im sretno djetinjstvo. Razdoblje velikih ekonomskih i agrarnih kriza u međuratnom razdoblju značilo je glad i neimaštinu jednako za gradsku i seosku djecu. Drugi svjetski rat nepovratno je uništio velik broj dječjih života. Djeca su smješšana u koncentracijske logore i to samo zato jer su bili krive vjere ili nacionalnosti. Umjesto da su se djeca zaštitila, danas imamo povijesne izvore koji nam govore o životu djece u koncentracijskim logorima. Nakon Drugog svjetskog rata opet se javlja ratna siročad, ali sada postoji i nekolicina djece s traumama iz logora. Uspostavljaju se nove države kojima je glavni cilj stabilnost, a jedini od nositelja te stabilnosti trebala bi biti upravo djeca koja se odgajaju na način da odgovaraju trenutnom režimu državne vlasti. Književna djela nam više nego ijedan povijesni izvor govore o povijesti djetinjstva. Donose nam sliku dječje bezbrižnosti i kreativnosti kada je u pitanju igra, ali progovaraju nam i o mračnim iskustvima iz dječjih domova i traumama iz koncentracijskih logora. Cilj ovog djela rada ja na primjeru književnih djela prikazati kontrast između sretnog djetinjstva ispunjenog igrom i prijateljstvom te traume i patnje koja rezultira nepojmljivom dječjom snagom i pribranošću u teškim vremenima.

5.1. *Velika voda*, Živko Čingo

Živko Čingo(1935.-1987.) makedonski je književnik koji u svom romanu *Velika voda* čitateljima donosi iskustvo ratnog siročeta i života u domu koji zapravo služi za preodgoj i formiranje novog društva. Glavni junak je dječak Lem koji se prisjeća svog života u domu. Pripovijedanje protagoniste podsjeća nas na svjedočanstvo stvarne osobe, čitatelj da ne zna da se ovdje radi o fikciji, mislio bi da je ovaj roman svjedočanstvo oralne historije. Čingo je autor koji donosi realnu sliku poslijeratne Makedonije te sve što on iznosi u romanu je uistinu mogla biti nečija životna priča. Naslov romana je simboličan jer velika voda predstavlja težnju za slobodom, traganje za smislom. Simbolika velike vode je težnja koja drži djecu i daje im nadu u bolje sutra. Ovaj roman predstavlja svjedočanstvo i uvid u povijesnu zbilju ne toliko lijepih i sretnih dječjih sudbina. Roman nam svjedoči društvenu stvarnost

poslijeratne Makedonije i govori o onom ne tako rado spominjanom djelu društvene povijesti.⁹²

Povijesni kontekst:

Makedonija se nakon Drugog svjetskog rata našla unutar Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Narodna Republika Jugoslavija bila je jedna od najsiromašnijih unutar nove države, a rat je situaciju dodatno pogoršao. Velik broj stradalih vojnika i civila kao posljedicu je iznjedrio ratnu siročad. Nerijetko se događalo da se rodbina nije mogla brinuti o djeci te je svu tu djecu trebalo negdje zbrinuti. U drugoj polovici 20.stoljeća u cijeloj FNRJ javljaju se dječji domovi za ratnu siročad koji predstavljaju domove za preodgoj i služe stvaranju novih, politički podobnih generacija. U prvoj polovici 20.stoljeća dječje domove nerijetko je vodila Crkva ili im je pokrovitelj bio neki mecena. Članovi narodnooslobodilačke borbe odigrali su veliku ulogu u zbrinjavanju ratne siročadi.⁹³ Sada u novoj državi domovi su u nadležnosti države, a glavna zadaća odgojitelja je usaditi djeci temeljne vrijednosti socijalizma. Djeca u takvim sirotištima se osjećaju kao da su pod vojnom stegom. Kućni red takvih domova bio je iznimno strog, a odgojitelj se brine o fizičkom i moralnom odgoju štíćenika, provodi nadzor nad provođenjem odgojih mjera, neprekidno dežura u domu, nadzire igru i slobodne aktivnosti djece, a dužnost ovakve ustanove je pružanje obrazovanja, sigurnosti i zadovoljavanje fizičkih i psihičkih potreba djece.⁹⁴ Otvoreni dječji domovi u Jugoslaviji nije ni približno bili dovoljno da zbrinu svu ratnu siročad pa je bilo potrebno provoditi udomljavanje djece u imućnije obitelji.⁹⁵ Kolonizacija ratne siročadi podrazumijevale je premještanje djece iz siromašnih republika u bogatije, npr. u Sloveniju.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Čeznja čovjeka za slobodom

Roman nam svjedoči da je dječji dom Svjetlost organiziran kao ratni logor koji djeci ne pruža ljubav i toplinu koja im je potrebna. Glavni motiv ovog književnog djela

⁹² Čingo, Živko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13398>, pristup 14.9.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

⁹³ MAJDAK, Marijana, Crtice iz socijalnog rada s djecom i mladima u rizičnim okolnostima, Pravni fakultet Zagreb, Studijski centar socijalnog rada, stručni rad, Zagreb 2005., str. 10.

⁹⁴ ARNAUTOVIĆ, Ramo, *Djeca u vihoru rata*, Sarajevo, 2000., str.281.

⁹⁵ Isto, str.283.

je velika voda koja protagonistu ulijeva nadu da će nadvladati sve nedaće. Evo što dječak Lem kaže o velikoj vodi:

„Slika Velike vode nikada se ne gubi. Uz nju kao da je i neutaživa želja za Senterlevim brdom dobivala stvarni smisao, kao da je taj čudesni, čarobni san moguć, na neki način ostvariv. Velika je voda nedohvatljiva, ona čovjeku mora biti u srcu. U njegovu snu. Neka sam proklet, ja se i ne sjećam da sam za sve vrijeme boravka u domu ikada išta drugo tražio od života. Kao nešto najmilije, kao lik majke, najdublje sam je držao u srcu.“⁹⁶

...

„Zaludu sva ta strogoća, sve kazne, sav red kada vam se u glavi javi taj val, Velika voda.“⁹⁷

...

Ne bi dan prošao da po nekoliko puta ne obiđem zid uzduž i poprijeko tražeći taj procijep, taj pogled prema Velikoj vodi. Za sve te vjekove provedene u domu nisam htio ni o čemu drugom misliti, ništa mi drugo nije bilo potrebno, sve sam zadatke ispunjavao bez ljubavi, bez interesa.“⁹⁸

Ovi ulomci iz romana govore nam o osjećajima koji ispunjavaju djecu smještenu u dječje domove za ratnu siročad. Vidljivo je da ti domovi nisu zamjena za toplinu obiteljskog doma, a djecu na životu drži samo nedostižna čežnja i snovi o boljem sutra. Ovi zapisi predstavljaju fikciju, ali ako ih usporedimo sa stvarnim svjedočanstvima ratne siročadi tada uviđamo da nam književna djela pružaju vrlo dobar uvid u društvenu zbilju i otkrivaju intimu ratne siročadi.

b) Društvena stratifikacija ratne siročadi

„U domu se mogao sresti kojekakav svijet. Bilo je svakakvih, kakvima ih je dao bog. I pametnih i glupavih, i zlobnih i plemenitih, od svake sorte. Dom je sa svojim stanovnicima sličio kukavičjem gnijezdu. Kao i posvuda tako se i tu moglo sresti osobitih i čudnih priroda o kojima se nikada ništa dokraja i sa sigurnošću nije moglo pretpostaviti.“⁹⁹

„Mi smo bili tužna gomila gladne i prljave djece, siročad. Zločesti crni mali gadovi, kako su nas zvali dobri odgojitelji. Lovili su nas po poljima, po vrtovima, šumama, po hambarima,

⁹⁶ ČINGO, Živko, *Velika voda*, Zagreb, 2019., str.28.

⁹⁷ Isto, str.52.

⁹⁸ Isto, str.55.

⁹⁹ ČINGO, Živko, n.dj., str.30.

*stijenama, po debelom snijegu. Neka sam proklet, nismo se predavali. Nismo mogli znati da će nas odvesti u dom, pod krov, da će nam dati krevet, toplu kavu i krišku kruha s marmeladom, da to čine za naše dobro, da nas zbrinu...*¹⁰⁰

Iz ovih ulomka vidimo kako u očima našeg pripovjedača izgledaju ostala djeca u domu. Dječji dom je heterogena sredina u koju se vrlo teško uklopiti. Ovdje riječ o ratnoj siročadi u višenacionalnoj državi stoga ne čudi da je protagonist dječji dom usporedio s kukavičjim gnijezdom. Nakon rata u već ionako siromašnoj Makedoniji trebalo je osigurati smještaj za velik broj ratne siročadi. Rodbina je dobrovoljno davala svoju djecu u takve ustanove misleći da će ih spasiti bijede i siromaštva. Makedonija je bila pretežno agrarna država te se u doba nevolja ili gladi djeca iz grada šalju u selo jer tamo imaju veće mogućnosti, ali rat je napravio pustoš i po makedonskim selima.

c) O odgojiteljima i uspostavi autoriteta u dječjem domu

Glavna zadaća ovog dječjeg doma bila je pravilan moralni odgoj djeci, naravno u skladu s postulatima socijalizma. Cijelim romanom protežu se opisi glavnog autoriteta doma, Aritona Jakovlevskog, kojeg djeca znakovito zovu tatica. Ovo saznajemo o njemu:

*„Tatica je bio pravi đavao. I dalje je bio u vojničkoj uniformi, s titovkom i crvenom petokrakom. Zvali su ga stari partizan. Bože, kako je tada bio snažan, gord.“*¹⁰¹

....

*„No onome tko je već upoznao prirodu Aritona Jakovleskog bilo je jasno da su to složena, teška propitivanja savjesti. On nikome nije dopuštao da se približi njegovu srcu, štono se kaže, čitav je bio ograđen bodljikavom žicom. Njegova duša kao da je bila u vječnom, strašnom logoru.“*¹⁰²

*„Znao je tatica, želite li nekoga kazniti, za čitav život, odvojite ga od onoga što mu je najdraže.“*¹⁰³

Osim druga Jakovleskog, u domu je postojala još nekolicina odgojitelja i učitelja kojima je bila povjerena zadaća brige o djeci. Odgojiteljima je nedostajalo topline, a sve njihove metode

¹⁰⁰ Isto, str.10.

¹⁰¹ Isto, str.33.

¹⁰² Isto, str.31.

¹⁰³ ČINGO, Živko, n.dj., str.38.

odgoja i podučavanja temeljile su se na strogoći i strahopoštovanju. Lem o odgojiteljima i učiteljima kaže sljedeće:

„Drug Aneski bio je stroj straha.“¹⁰⁴

„I odgojitelji i učitelji, svi odreda. Zamrzio sam ih, i to najviše od svega u domu, zbog njihove potpune bezosjećajnosti, licemjerja, neosviještenosti. Koliko god oni bili pametni i učeni, koliko god su tisuću puta bolje znali nove zakone i kako prema njima postupati, u tome nisu mogli biti u pravu ni prema kojem zakonu. Neka sam proklet ako je u kojem zakonu mogao biti takav crni paragraf prema kojemu odgojitelji na najdrskiji, najgrublji način mogu potkradati od bijednih porcija koje pripadaju jednom djetetu?“¹⁰⁵

Iz navedenih ulomaka vidljivo je da je autoritet doma ulijevo djeci strahopoštovanje. Djeca u domu kao da prolaze vojnički dril, nema mjesta za toplinu. Dječji dom trebao je biti odgojno-obrazovna ustanova, ali ispostavilo se da je glavni cilj preodgoj, treniranje strogoće i uskraćivanje dječjih radosti.

c) Opis ambijenta i atmosfera koja vlada u dječjem domu

Opisi samog sirotišta, aktivnosti i dočaravanje atmosfere koja vlada pogodni su za analiziranje ovog romana kao izvora za društvenu povijest. Iako je glavni junak izmišljen, a sam autor nikad nije boravio u sirotištu, nemamo razloga sumnjati da su ovi opisi zbilje daleko od istine. Dom Svijetlost u romanu je opisan ovako:

„Sveopća nečistoća, siromaštvo u koje je tonuo dom, konačno su učinili svoje. Uši se za kratko vrijeme namnožiše u domu. Od spavaonica do kuhinje. I uši su bile gladne. Na početku nismo imali nikakvu nadu. Djeca su poput posjećenih stabalaca ubrzo stala venuti, jedva su se kretala dvorištem.“¹⁰⁶

„Posvuda se širio strah, nepoznat strah. Ja i dan danas drhtim kad vidim dječje domove, još uvijek pomišljam kako je u njima ona gluhoća, ona nepokretnost, ona tama. Strah koji je ušao u svako dijete, u svaki predmet. Pustoš i siromaštvo od kojeg se nije znalo je li rat završio ili još uvijek traje. Još uvijek gledam djecu skršenu poput staraca, djecu koja s mukom gutaju zrak

¹⁰⁴ Isto, str 67.

¹⁰⁵ Isto, str.84.-85.

¹⁰⁶ ČINGO, Živko, n.dj., str.74.

i još ga teže izdišu, djecu koja ne trče uokolo, nego se vuku po prašini, djecu koja dnevno jedva da otvore usta... Nijema djeca, nijemo zagledana u zid.¹⁰⁷

Zadaća odgojitelja trebala je biti pružanje ljubavi i topline, nadomjestak majčinske ljubavi za kojom su silno djece težila, a umjesto topline i podrške ratna siročad dobivala je nerazumijevanje i neprihvatanje.

„Ne pamtim ni jedno drugo mjesto gdje toliko brzo umire djetinjstvo. Proklet bio ako postoji neko drugo mjesto gdje se djetinjstvo tako bezdušno zakopava.“¹⁰⁸

„Ja ni sada sa sigurnošću ne mogu tvrditi kakav je to bio crv koji je toliko nagrizao dječja srca-glad, strah, kazne, svakodnevna poniženja, hladnoća, možda ocjene iz karakteristike, možda stroj i taj prokleti zid, a možda sve zajedno, ali u svemu tome jedno je bilo jasno kao dan- potkazivanje, kukavičluk i zloba stadoše cvjetati u domu kao rani krumpir. Svatko se svakoga čuvao, svatko je od svakoga bježao, zatvarali su se u sebe.“¹⁰⁹

Autor nam u romanu daje do znanja da dječji dom *Svjetlost* nikako nije bio mjesto za pravilan psihofizički razvoj djeteta. Ali takve ustanove su bile jedino što je Jugoslavija mogla ponuditi tada. Ne možemo reći da ovakav tip dječjeg doma nije povijesna stvarnost, postoje zapisi o dječjim domovima na području Jugoslavije te usporedbom fiktivnog doma i onih stvarnih uviđamo da nam je autor romana prenio realnu sliku. Majdak navodi kako su ekonomske prilike u dječjim domovima nakon rata bila loše, prehrana je bila loša i nedostatna, smještaj je bio neprimjeren, vladali su nehigijenski uvjeti, a djeca su bila oskudno odjevena.¹¹⁰ Jedan od najpoznatijih domova za ratnu siročad u Jugoslaviji bio je onaj u Jastrebarskom. U ovaj dječji dom ustaše su smjestile ratnu siročad s Kozare, a sam koncept dječjeg doma nalikovao je logoru, a ne ustanovi za zbrinjavanje djece. Protagonist Lem čitatelju donosi svoju intimnu ispovijed, otkriva mu svoje najdublje osjećaje i traume vezane uz dom. Ovakvi dječji domovi samo su dodatno pogoršavali psihofizičko stanje djeteta, kao da sam rat i gubitak roditelja nisu bili dovoljni.

d) Kućni red i kažnjavanje

¹⁰⁷ Isto, str.23.

¹⁰⁸ Isto, str.138.

¹⁰⁹ Isto, str.140.

¹¹⁰ MAJDAK, Mirjana, n.dj., str.11.

U dječjem domu morao je vladati red, a djeca su morala biti poslušna i disciplinirana, svaki prijestup strogo se kažnjavao. Neke od metoda kažnjavanja prikazane u romanu su:

„Ispitivanje se za nas, domce, odvijalo u nekoliko faza. Najprije su nas kao nikoga, kunem se, tjerali da kazujemo biografiju Josifa Visarionoviča Staljina. Gdje se rodio, kada, od koje majke, od kojeg oca....“¹¹¹

„Naređeno je sveopće šišanje do kože. Ne može se ni zamisliti veće poniženje od takvog šišanja. Postrojiše nas razred po razred i tako nas u redu, dvoje po dvoje, odvedoše na obalu...išli smo pod škare pokorno kao janjad.“¹¹²

„Pretres je trajao nekoliko vjekova. Proklet bio nekoliko vjekova. Pregledala je sve što se moglo pregledati, isprevrtala je sve krevete, iščupala je sve što se iščupati dalo. Kada ništa nije našla, uhvati je još veći bijes, zapovijedi krug nalijevo, u umivaonicu. Sve je djevojke nagurala u umivaonicu i naredila im da se svuku do gole kože... Umivaonica je bila nepodnošljiva zemunica, živa ledara. Nitko nije mogao dulje ostati u zemunici, a da ne navuče neku bolest. Bilo je to jedno od najprokletijih mjesta u čitavom domu....djevojke poslušno izvršiše zadatak. ... Gospode kako je bockalo, kako je boljelo, kako je sve to bilo nezamislivo, nemoguće. Neke su još istoga proljeća počele iskašljavati krv.“¹¹³

U djelu još saznajemo da su se manji prijestupi kažnjavali zaključavanjem u podrum. Kućni red i stroga pravila morala su se poštovati. Kazne su zasigurno bile prestroge, a upravo ovakva književna djela svjedok su strahota koje su proživljavala ratna siročad u domovima diljem Jugoslavije, ali i čitave Europe. Upravitelji takvih domova imali su stav da su represija i sila jedine učinkovite metode odgoja.

e) Obrazovna sfera dječjeg doma

Ovakav tip ustanove trebao je djeci pružiti potrebno obrazovanje, ali umjesto toga većina obrazovnog procesa odnosila se na usvajanje vrijednosti komunizma. Protagonist o obrazovanju u dječjem domu kaže ovo:

¹¹¹ ČINGO, Živko, n.dj., str.101.

¹¹² Isto, str.78.

¹¹³ Isto, str.99.

„Svi ti satovi, u svoj svojoj besmislenosti, u svoj svojoj gluposti, djelovali su na naša srca poput otrova.“¹¹⁴

„Referati su nam bili puni cvijeća, a okolo je nicalo trnje.“

Lem nam otkriva kako se u domu podučavala geografija, tjelesni odgoj, karakteristike, književnost, ali kako djeca od takve poduke nisu imale nikakve koristi jer je obrazovanje bilo u službi nametanja stavova i usađivanja postulata socijalizma. Saznajemo da su djeca nesretna takvim način školovanja te previše ne mare za usvajanje novih znanja. U romanu još saznajemo da se djecu prisiljavalo na paradne priredbe u kojima bi se plesalo, pjevalo i recitiralo.

Čingo je u ovom romanu iznio kritiku makedonskog društva te pružio uvid u stanje u dječjim domovima, progovorio o problemima o kojima je zabranjeno govoriti. Njegov roman predstavlja svjedočanstvo sve ratne siročadi koja nikada nije dobila svoju priliku da nam ispričaju svoju tužnu životnu priču. Iako su likovi i mjesto izmišljeni, događaje i aktere iz doma *Svjetlost* možemo smjestiti u neki postojeći dječji dom u drugoj polovici 20.stoljeća, ne samo na području Narodne Republike Makedonije, već na području čitave Jugoslavije. Izneseni ulomci olakšavaju nam analizu ovog romana kao izvor za društvenu povijest. Da bi razumjeli ovaj roman moramo biti upućeni u problem ratne siročadi, ali i u društveno i gospodarsko stanje koje vlada u Makedoniji. Roman u cjelini možemo funkcionirati kao izvor za društvenu povijest, ali treba imati na umu da je riječ o fikciji i slobodnom doživljaju autora.

5.2. *Čovjek bez sudbine*, Imre Kertesz

Imre Kertesz(1929.-2016.) mađarski je književnik koji je svoje iskustvo holokausta pretočio u roman znakovitog naslova *Čovjek bez sudbine*. Ovaj roman donosi iskustvo dječaka, mađarskog Židova u Auschwitzu, progovara o progonima Židova, ali i o kritici društva. Junak romana je petnaestogodišnji dječak koji je zahvaljujući starijem izgledu i snazi umjesto u plinskoj komori, završio u radnim logorima. Roman prati iskustvo dječaka kroz tri logora Auschwitz, Buchenwald i Zeitz. Kertesz je vlastito iskustvo prenio na imaginarni lik. Prema tome glavni akteri i događaji su izmišljeni, ali logori i doživljaji su itekako stvarni jer ih je sam pisac iskusio na vlastitoj koži i vidio vlastitim očima. Pisac je svjedok i jedan od aktera stvarnog povijesnog događaja pa ovaj roman

¹¹⁴ ČINGO, Živko, n.dj., str.129.

možemo shvatiti kao indirektno svjedočanstvo preživjelog logoraša i uvid u tragedije kao su nažalost sastavni dio društvene povijesti u ratno vrijeme.¹¹⁵

Povijesni kontekst:

Mađarska je tražila reviziju mirovnih ugovora što ju je priklonilo Italiji i Njemačkoj u Drugom svjetskom ratu.¹¹⁶ Mađarska je 20.11.1940. službeno pristupila Trojnom paktu te se nakon toga čina u Mađarskoj počinje provoditi nacistička politika. Kako je rat odmicao vlada Miklosa Kallaya je počela surađivati sa Saveznicima, Hitlera je strah od suradnje Mađarske sa saveznicima ponukao na pokretanje Operacije Margareta i okupaciju Mađarske, a Kallayeva vlada podnijela je ostavku.¹¹⁷ Započela su hapšenja nacističkih protivnika, a mađarske Židove se od svibnja 1944. zatvara u geta i odvodi u koncentracijske logore, a samo u Auschwitzu je završilo 50% svih mađarskih Židova. Holokaust u historiografiji označava progon i genocid Židova prije i tijekom Drugog svjetskog rata. Hitler je koncentracijske logore ustrojio još prije Drugog svjetskog rata, nacistički antisemitizam ozakonjen je Nurnberškim zakonima 1935. kojima je njemačkim Židovima oduzeto državljanstvo i imovina, a uskraćena su im temeljna ljudska prava.¹¹⁸ Njemački model antisemitizma ubrzo se preslikao na sve zemlje u kojima je nacistička vlast imala svoj utjecaj. Početkom četrdesetih godina 20. stoljeća započinje transport mađarskih Židova u koncentracijske logore. Najveći broj Židova otpremljen je vlakovima u Auschwitz-Birkenau, Bergen-Belsen, Belzec, Buchenwald, Dachau, Majdanek, Mauthausen, Sobibor, Treblinka.¹¹⁹ Velik broj Židova naivno je mislio da odlazi na rad i da će se vrlo brzo vratiti svojim kućama, a nacisti su ih tamo hladnokrvno ubijali u plinskim komorama. Broj žrtava konačnog rješenja procjenjuje se na pet do šest milijuna Židova.¹²⁰ Auschwitz je oslobođen u siječnju 1945. od strane Saveznika, a ostale logore su nacisti uništili kako bi prekrili tragove svojih gnjusnih zločina.¹²¹ Holokaust, odnosno masakr Židova u povijest će ostati zapamćen kao

¹¹⁵ Kertész, Imre. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , preuzeto s <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31288> , pristup 8.9.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti su iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

¹¹⁶ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, II. svezak, Aliena, Zagreb, 2005., str.155.

¹¹⁷ Isto, str.157

¹¹⁸ DUKOVSKI, Darko, *Ozračljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam International, Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb, 2012., str.303.

¹¹⁹ Isto, str.532.

¹²⁰ DUKOVSKI, Darko, n.dj., str.532.

¹²¹ Isto, str.533.

eksplozija ljudske okrutnosti.¹²² Najbrutalnija posljedica holokausta jest odvajanje državne moći i socijalne kontrole te potpuna dehumanizacija ljudske žrtve.¹²³ Nacisti su smatrali da istrebljenjem Židova, odnosno brutalnim ubijanjem ne čini ništa loše, a velik broj Židova smatrao je sebe uistinu manje vrijednima i nižom rasom. Osobe koje su bile zadužene za provedbu konačnog rješenja smatrali su da samo obavljaju svoj posao. Poznati sociolog Zygmunt Bauman opisao je Auschwitz kao moderni sistem tvornice, sirovi materijal bila su ljudska bića, a konačni proizvod bila je smrt, a za funkcioniranje je bio zaslužan cijeli lanac birokracije, a taj sirovi materijal prevezio najmodernijim željeznicama Srednje Europe.¹²⁴ Genocid nad Židovima nije rezultat nacionalističke ekspanzije, već je motivirano svjetonazorski.¹²⁵ Ubijanje Židova u logorima započelo je 1939. te je u početku smatrano državnim tajnom u Reichu.¹²⁶ Problematika holokausta u 20. i 21. stoljeću često je razmatrana u raznim povijesnim i sociološkim studijama, ali je postala i predmet književnosti. Velik broj preživjelih svoja je svjedočanstva pretočio u memoare i dnevnike. Mnogi znameniti pisci 20. i 21. stoljeća žele upiti kritiku antisemitizmu tako što stvaraju književna djela u kojima su protagonisti fiktivni sudionici koncentracijskih logora.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) O Židovima

Protagonist ovog romana svjestan je svog tereta, njegov najveći grijeh je to što je Židov. U romanu okolina petnaestogodišnjem dječaku na ovaj način objašnjava njegovu krivicu na ovom svijetu:

„...i ti dijeliš zajednički židovski usud, što je zatim i opširnije pojašnjavao, spomenuvši kako ta sudbina zapravo znači neprestane progone koji traju tisućljećima, a koje, međutim, Židovi moraju prihvatiti skrušeno i s požrtvovnom strpljivošću....“¹²⁷

Židovi su kategorizirani kao niža rasa, manje vrijedni te je takve stavove trebalo usaditi ostatku populacije, ali i uvjeriti same Židove da oni ne zaslužuju dijeliti isti prostor s

¹²² BENČIĆ, Adriana, Pouke holokausta, Sociologija holokausta Zygmunta Baumana, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, Vol. 22 No. 2, 2013., str.137., preuzeto s Hrcak, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=169951 pristup 1.8.2021.

¹²³ Isto, str.139.

¹²⁴ Isto, str.140.

¹²⁵ DINER, Dan, *Razumjeti stoljeće, Općepovijesno tumačenje, Katakлизme: pamćenje i genocid*, Fraktura, Zagreb 2013., str.169.

¹²⁶ Isto, str.175.

¹²⁷ KERTESZ, Imre, *Čovjek bez sudbine*, Fraktura, Zagreb, 2003., str.20-21.

ostali ljudima. Židovi su postali predmetom netrpeljivosti i prijezira samo zbog svog religijskog identiteta:

„Povjerala nam je da od svega toga nije razumjela ništa i strahovito ju je boljelo što je odjednom postala predmetom prijezira naprosto zato što je Židovka.“¹²⁸

„...da smo mi Židovi drugačiji od drugih, da je ta razlika bitna.“¹²⁹

„...i na mojemu se radnom mjestu nađu zidarski majstori za koje svi znaju da ne trpe Židove.“¹³⁰

„I baš se tu dogodi da autobus naglo zakoči...rečeno je da ako je među putnicima autobusa netko tko je Židov, neka siđe.“¹³¹

Protagonist romana nam na dokumentaristični način prikazuje na koje se sve načine željelo degradirati Židove. Sve ove rečenice možda jesu proizašle iz pera, ali one su zapravo živo svjedočanstvo autora koji je sve to iskusio.

b) Rad u Njemačkoj

Nacistički režim znao da provođenje njihovog plana može funkcionirati jedino ako Židove uvjere da im ne žele učiniti štetu. Židovima se nudila mogućnost rada u Njemačkoj te su ih uvjeravali u dobivanje privilegija ako se odluče poći:

„Do nas je doprlo nekakvo priopćenje: ukoliko netko za to ima volje, može se javiti za rad u Njemačkoj. Bila je to zamisao koju su ostali dečki, kao i mnogi u ciglani, pa i ja, držali privlačnom. Uostalom rekli su nam ljudi iz stanovitog tijela nazvanog Židovskim savjetom, prepoznatljivi i po vrpcama na rukavu, ovako ili onako, na lijep način ili prisilno, prije ili poslije, svi iz ciglane biti internirani u Njemačku, a one koji se dragovoljno jave među prvima čekaju bolja mjesta, dapače, uživat će i stanovite privilegije.“¹³²

„Mnogi su bili uvjereni, i to većinom iz redova starijih koji su imali dosta iskustva, da su Nijemci i to bez obzira na njihove predodžbe o Židovima, zapravo čisti i pošteni ljudi.“¹³³

¹²⁸ Isto, str.35.

¹²⁹ Isto, str.35.

¹³⁰ Isto, str.34.

¹³¹ Isto, str.37.

¹³² KERTESZ, Imre, n.dj., str.57.-58.

¹³³ Isto, str.62.

„...uvjeravao ga je kako su trenutno opterećenom Njemačkoj potrebni svi, a osobito stručnjaci koji su potkovani poput njega.¹³⁴

Naivne Židove se željelo uvjeriti kako su baš oni stručnjaci koje Njemačka želi i treba, a velik broj Židova nije sumnjao u dobre namjere Nijemaca.

c) Dolazak u Auschwitz

Petnaestogodišnji dječak, glavni junak romana, vlakom je pristigao u Auschwitz te je ovo njegovo prvo viđenje mjesta na koje je došao te događaja koji si uslijedili odmah po dolasku:

„Odmah sam zapazio nekakav nepregledan, nizinski prostor. Bio sam na tren pomalo zaslijepljen od tolike rasprostranjenosti, jer su me od toga istovjetnoga bijelog sjaja neba i ravnice naprosto zaboljele oči. A nisam baš imao ni vremena za promatranje: oko mene se stvorila neopisiva strka, graja, silna količina krhotina riječi, događaja, pa i uvođenja reda. Žene će morati, čuo sam, nakratko pozdraviti se s nama; pa uostalom ne bismo se mogli ni kupati pod istim krovom. A starce, sve onemoćale, majke s malom djecom te one koji su oslabjeli od dalekog putovanja čekaju, no ipak malo dalje, automobili.¹³⁵

„Ubrzo sam prozreo kako radi liječnik. Kada je stigao starac bilo je jasno: taj će na drugu stranu. Mlađi- k nama.¹³⁶

U navedenim ulomcima prikazana je, svima nam dobro poznata, selekcija koja se vršila po dolasku u logor. Većina žene, djece, staraca i bolesnih odmah je poslana na kupanje, odnosno ubijena, a fizički snažni i mladi muškarci bili su predodređeni za težak fizički rad.

d) Provođenje konačnog rješenja iz perspektive logoraša (Židova)

Židovi po dolasku u logor nisu znali što ih čeka, čak i nakon nekoliko tjedana oni koji su bili određeni za rad nisu bili svjesni što se događa oko njih. Evo što protagonist kaže o vonj iz dimnjaka:

„Tek smo tada morali obratiti ozbiljnu pozornost i onome neugodnom vonju. Bilo mu je teško odrediti kakav je; slatkast, donekle ljepljiv, a u njemu se javljala i ona već poznata kemijska tvar. ... Nije nam bilo teško otkriti krivca: smrad je dopirao s

¹³⁴ Isto,,str.70.

¹³⁵ Isto, str.77.-78.

¹³⁶ Isto,,str.85.

lijeve strane, iz smjera asfaltne ceste, iz jednoga dimnjaka, no ipak s dosta velike udaljenosti .“¹³⁷

Stražari su logoraše uvjerali da je to miris koji dopire iz tvornice kože, ali glavni junak uskoro je saznao o čemu se doista radi ovdje:

„Unatoč tome, svoja sam posve pouzdana saznanja stekao baš tada. Dakle, tako preko puta, u tom su trenutku već gorjeli naši suputnici iz vlaka, svi oni koji su zaiskali prijevoz na ponuđenim im prometima, pa oni koji su zbog starosti ili iz nekog drugog razloga pred liječnikom pokazali nesposobnima, te sva nejača a s njima i njihove majke ili one koje bi po vidljivim znacima, kako su rekli majkama mogle tek postati. A s kolodvora su i oni krenuli na kupanje. I njima su rastumačili sve ono o vješalicama, o brojevima, o načinu kupanja, dakle sve ono što su i nama bili rekli. Bili su tamo i brijači, te kako su tvrdili, i njima su davali sapune u ruke. Zatim su i oni dospjeli u dvoranu za kupke gdje su postavljene, koliko sam čuo, isto onakve cijevi s tuševima; međutim, po njima nisu puštali vodu već plin. ... Za sve su to vrijeme koliko sam čuo, bili prema njima vrlo uljudni, okruživali ih brigom i ljubavlju, djeca su se loptala i pjevala. Čak se i mjesto gdje su ih ugušili nalazilo na prostoru s lijepom tratinom, okruženo perivojem i gredicama cvijeća.“¹³⁸

Glavni lik nam u romanu opisuje cjelokupni proces selekcije i smaknuća te nam donosi detaljni pregled kako su to naciste namamili jadne Židove u smrt. Cjelokupna nacistička birokracija zadužena za provođenje konačnog rješenja bila je toliko uigrana da nitko nije posumnjao u činjenicu da ih se ne priprema za kupanje.

e) Buchenwald i Zeitz

Protagonist romana je nakon Auschwitzta deportiran na prisilan rad u Buchenwald, a naposljetku i u Zeitz. Prenosim svjedočanstvo glavnog lika o Buchenwaldu te načinu života logoraša:

„U Buchenwaldu smo stanovali pod šatorima, u Zeltlageru, odnosno u šatorskom logoru ili drugim imenom Kleinlageru to jest, u Malom logoru. Spavali smo na slamom posutim počivalištima, neodijeljeni, na neki način čak i zbijeni , no ipak u vodoravnom položaju. Stražnja žičana ograda još nije pod električnim naponom; međutim, onoga tko u noći kojim slučajem napusti šator rastrgaju nahuškani vučjaci, opominjali su nas.“

¹³⁷ KERTESZ, Imre, n.dj.,str.105.

¹³⁸ Isto, str.109.

U logorima mjesta komociji nije bilo, a logoraši su se morali snalaziti na razne načine, tako su međusobno i trgovali:

„...udomaćeni su starosjedilački robijaši svake večeri trgovali, obećavajući dobru priliku za prigodu kupovinu žlice, noža, vojničke porcije ili odjevnih predmeta. Jedan je i meni nudio neki pulover; cijena mu je bila svega pola kruha.“¹³⁹

Iz ovih rečenica vidimo da su logoraši trgovali i plaćali sitnicama koje su imali. Nakon boravka u Buchenwaldu, petnaestogodišnji dječak transportiran je u malen radni logor Zeitz. Prenosim njegove doživljaje o ovom logoru:

„Zeitz, ili točnije logor koji je ime dobio po tom naselju, nalazi se jednu noć puta teretnim vlakom od Buchenwalda, i kako sam i sam mogao iskusiti, dodatnih dvadeset ili dvadeset i pet minuta pješice uz pratnju vojnika po državnoj cesti koju obrubljuju oranice i kultiviran seoski krajolik.“¹⁴⁰

„...odmah sam vidio da smo tada dospjeli u nekakav malen, siromašan, zabačen, moglo bi se reći provincijski koncentracijski logor. Tamo bi bili uzaludno tragati za kupalištem ili krematorijem koji su, izgleda, naprosto bili sastavnica rekvizitarija samo značajnih koncentracijskih logora. Krajolik je opet bio posve jednolična ravna zemlja...“¹⁴¹

Razlog radi kojeg navodim ove opise logora jest da pokažem kroz kakva je sve strašna mjesta moralo proći dijete od petnaest godina, dijete kojem je ukradeno djetinjstvo i uskraćena mladost. Svi preživjeli logoraši, a naročito djeca te mladost u naponu snage morali su imati nepokorivu snagu da izdrže sve strahote koncentracijskih logora. Mentalnu jakost i ustrajnost našeg junaka vidimo u ovim rečenicama:

„Važno je bilo ne prepustiti se. Jer, nekako će uvijek biti, nikada nije bilo.“¹⁴²

5.3. Junaci Pavlove ulice, Ferenc Molnar

Ferenc Molnar(1878—1952.) mađarski je književnik, javnosti najpoznatiji po jednom od najomiljenijih dječjih romana Junaci Pavlove ulice. Ovaj roman tematizira prijateljstvo i rivalstvo dviju skupina dječaka. U romanu je opisana dječja igra koja uvelike podsjeća na ratove koji se vode u svijetu odraslih. Autor romana opisuje dječju

¹³⁹ KERTESZ, Imre, n.dj., str.124.

¹⁴⁰ Isto, str. 126.

¹⁴¹ Isto, str.127.

¹⁴² KERTESZ, Imre, n.dj., str.136.

neiskvarenost, domišljatost i hrabrost, donosi svojim čitateljima priču o tome kako su se djeca igrala i na koji način su živjela na kraju 19.stoljeća. Vrijeme i mjesto radnje je smješteno u Budimpeštu 1889., a glavni junak je dječak Nemeček. Molnar je ovaj roman prvi put objavio 1907. te publici predstavio sliku djetinjstva onog vremena.¹⁴³

Povijesni kontekst:

Mađarska se na kraju 19.stoljeća nalazi unutar Austro-Ugarske Monarhije koja je bila dualistički ustrojena, ali je u stvari vladalo međunarodno rivalstvo. Na kraju 19.stoljeća u Mađarskoj jača radikalni nacionalizam te težnja k samostalnosti. Mađarska teži asimilaciji nemađarskih naroda unutar države, a mađarsku politiku osamdesetih godina, kada se događa radnja romana Kalman Tisza. Glavno gospodarsko obilježje kraja 19.stoljeća u Mađarskoj su migracije selo-grad, dolazi do razvitka prometa, industrije, bankarstva i trgovine što je dovelo do naglog jačanja srednjeg građanskog sloja.¹⁴⁴ U Monarhiji, a samim time i u Ugarskoj, u drugoj polovici 19.stoljeća dolazi do sekularizacije školskog sustava što je omogućilo veću dostupnost obrazovanja, a razvoj gradova donio je priljev stanovništva, što znači da su ulice Budimpešte na kraju 19.stoljeća bile prepune djece koja su propuštena sama sebi te im je glavna preokupacija dječja igra.

Analiza ulomaka kao povijesnog izvora za društvenu povijest:

Ako ovaj roman promatramo u kontekstu društvene povijesti dobit ćemo uvid u dječju igru i način na koji se proživljavalo djetinjstvo na kraju 19.stoljeća. Djeca su oduvijek bila kreativna i domišljata, ali okolnosti i vremena u kojima su živjela diktirala su njihovo djetinjstvo i način igre. Čitateljima ovaj roman može biti posebno interesantan jer će dobiti uvid na koji način su se djecama zabavljala u doba neimaštine. Evo na koje su se sve načine zabavljala budimpeštanska djeca u drugoj polovici 19.stoljeća:

„I onda smo ušli u muzej i gumbali smo se kod zida. Igrali smo se tako, da svaki baci jedan gumb, i čiji gumb pogodi jedan takav gumb, koji već leži kod zida, onda on dobij a sve gumbe. I mi smo redom bacali gumbe i kod zida je već bilo oko petnaest najrazličitijih gumba.“¹⁴⁵

¹⁴³ Molnár, Ferenc. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41617> 28.8.2021., LEKTIRE.HR, Junaci Pavlove ulice, preuzeto s <https://www.lektire.hr/junaci-pavlove-ulice/> pristup 28.8.2021. (svi podaci o autoru i djelu preuzeti iz natuknice Hrvatske enciklopedije i portala LEKTIRE.HR)

¹⁴⁴ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19.i20.stoljeća*, I.svezak, Alinea, 2005.,str.205.

¹⁴⁵ MOLNAR, Ferenc, *Junaci Pavlove ulice*, Izdavačko-knjižarsko poduzeće Zagreb, Zagreb. 1978., str.16.

Djeca nekad morali su biti vrlo domišljata u nalaženju sredstava za igru, tako su gumbi postali samo jedna u nizu igrački djece 19.stoljeća.

U 19.stoljeću u gradovima nema uređenih prostora za dječju igru. Danas popularna gradska igrališta bila su samo nedostižan san. Najveća radost gradskoj djeci bili su veliki prazna zemljišta i livade, ali u Budimpešti koja prolazi kroz proces urbanizacije takvih je mjesta sve manje. Evo na koji je način u romanu opisana čežnja gradske djece za prostorom za bezbrižnu igru:

„Grund... Vi lijepa, zdrava djeco ravnice, što treba samo jednom da koraknete, pa da već budete vani na beskrajnoj ravnici pod modrim plastom, što ga zovu nebom, vi čije su oči navikle na velike prostore, na gledanje u daljinu, vi, koji ne živite pritiješnjeni među velikim kućama, vi ne znate što za velegradsko dijete znači jedno prazno gradilište. Ono je peštanskom djetetu ravnica, poljana, livada. Ono za njega znači beskrajnost i slobodu. Komadić zemlje, čiju jednu stranu ograđuje polusrušeni plot a s drugih strana mu se podižu veliki zidovi kuća. Sad već i na Pavlovsko-uličnom »grundu« tužno stoji jedna velika, četverokatna kuća, puna stanara, od kojih možda nijedan ne zna da je taj komadić zemlje za nekolicinu jadne peštanske djece značio mladost.“¹⁴⁶

U ovom ulomku saznajemo da su djeca svoja mjesta za igru našla u gradilištima. Iz današnje perspektive čini nam se nevjerojatnim da bi se djeca igrali na takvim mjestima, ali na kraju 19.stoljeća takva mjesta za igru bila su dječja svakodnevnica.

Djeca u svojoj igri oduvijek oponašaju ono što vide u svijetu odraslih. Dječaci su u 19.stoljeću učestalo izloženi iskustvu rata i muškim pričama o vojski, stoga takve priče preslikavaju na svoju igru što je vidljivo u romanu u ovome ulomku:

„Zadnji dio, skladište drva, bilo je sve ostalo: to je bio grad, šuma, strma planina, jednom riječju svakog dana je bilo baš ono, čime bismo ga toga dana proglasili. Ali nemojte misliti da je skladište drva bilo nezaštićeno mjesto. Na vrhu nekih viših naslaga drva bile su sagrađene kule i utvrde. Koju tačku je trebalo utvrditi, o tome je odlučivao Boka. Ali utvrdu su gradili Čonakoš i Nemeček. Na četiri-pet pozicija bilo je utvrda, a svaka utvrda imala je svoga kapetana. Kapetan, poručnik, potporučnik. To je bila vojska. Običnih vojnika, na žalost nije bilo osim jednog jedinog. Na cijelom gradilištu, kapetani i poručnici zapovijedali su jedinom vojniku, vježbali su

¹⁴⁶ MOLNAR, Ferenc, *Junaci Pavlove ulice*, Izdavačko-knjižarsko poduzeće Zagreb, Zagreb. 1978., str.16.

*tog jedinog vojnika, njega jedinog su osuđivali na tvrđavski zatvor zbog različitih izgređa. Možda i nije potrebno reći da je taj jedini vojnik bio Nemeček, mali smeđi Nemeček. Kapetani, poručnici i potporučnici samo su onako bezbrižno salutirali na gradilištu, sve kad bi se i po stoti put sreli za jedno poslijepodne. Oni bi nemarno podizali svoju ruku do kape i govorili jedno drugom: - Servus!*¹⁴⁷

Dječaci su za potrebe igre gradilište pretvorili u vojnu utvrdu, a sebi dodijeli vojne funkcije i činove. Roman prati rivalstvo dviju dječjih družina, a oni su svoje rivalstvo vodili na način na koji dvije države vode rat. Dječaci su spremni braniti svoj grund baš kao što odrasli brane svoju zemlju:

„Kad su sutra poslije podne dječaci oko dva i po jedan za drugim ušli na mala vrata grunda, na unutrašnjem dijelu ograde našli su velik komad papira, koji je na četiri ugla bio pričvršćen za daske sa četiri ogromna klinca. Veliki papir bio je proglas što ga je žrtvujući svoju noć napisao Boka. Taj proglas bio je napisan velikim, štampanim slovima, crnim tušem, i samo su početna slova rečenica bila crvena kao krv. Cio tekst proglasa glasio je ovako:

PROGLAS! ! !

*Sad treba svatko da bude spreman!
Našoj zemlji prijete pogibao, te ako ne
budemo hrabri, možemo je sasvim izgubiti!
Grund je u opasnosti!
Crvene košulje hoće da nas napadnu!
Ali mi ćemo čvrsto stajati na svome
mjestu, pa ako ustreba, i životom svojim
' obranit ćemo našu zemlju!
Neka svatko vrši svoju dužnost!*

Predsjednik „¹⁴⁸

Dječja mašta, kreativnost i volja za igrom je takva da svijet igre ubrzo počinju shvaćati doslovno i kao jedinu stvarnost koju žive. Rivalstvo dviju skupina dječaka uskoro postaje glavna preokupacija dječaka koja je prenesena i na njihovu okolinu o čemu saznajemo iz ovoga ulomka:

„Idućeg prijepodneva za vrijeme latinskog sata vladalo je u čitavom razredu toliko uzbuđenje,, da je to primijetio i sam gospodin profesor Rac. Dječaci su se vrpeljili u

¹⁴⁷ MOLNAR, Ferenc, Junaci Pavlove ulice, Izdavačko-knjižarsko poduzeće Zagreb, Zagreb. 1978., str.23.

¹⁴⁸ Isto

*klupama, buljili preda se, nisu pazili, i ne samo da su ovi iz Pavlove ulice bili u neobičnom stanju, nego tako reći cijela škola. Vijest o velikim ratnim pripremama proširila se brzo, pa su se čak i veliki učenici sedmog i osmog razreda zainteresirali za stvar. Crvene košulje bili su učenici realke u Josefvarošu i zbog toga je gimnazija željela da pobijede oni iz Pavlove ulice. Da, neki su mislili da je pobjeda pitanje časti cijele ustanove.*¹⁴⁹

Roman Junaci Pavlove ulice pruža novim naraštajima uvid u to kako se nekad živjela djece, kako je izgledala njihova svakodnevnica. Igra je temelj dječje kulture, a ovo djelo pruža čitatelju uvid u tu dječju kulturu te kako se ona mijenja kroz stoljeća. Ovo književno djelo možemo promatrati kao izvor za društvenu povijest jer iz njega saznajemo o igrama koje su gotovo izumrle u 21.stoljeću, ali dobivamo i uvid u vrijednosti koje djeca njeguju, saznajemo kakav je njihov odnos prema školi i obrazovanju, način na koji se ophode prema odraslima. Iz romana je razvidno da su djeca itekako upućena u svijet u kojem žive, razumiju kako funkcionira vojska te navedene obrasce preslikavaju na vlastitu igru.

6. POLOŽAJ ŽENA

Devetnaesto i dvadeseto stoljeće je razdoblje izrazitog patrijarhata na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Religija ima velik utjecaj na položaj žena u društvu te određuje funkciju žene unutar zajednice. Žena je prvenstveno promatrana kroz prizmu majčinstva, nema prava glasa i ne sudjeluju aktivno u zajednici. Uskraćeno im je pravo na obrazovanje, razvod braka nije dozvoljen te su nerijetko zlostavljane, iskorištavane i zanemarivane od strane muške populacije u zajednici. Sve navedeno potaknulo je žene da se izbore za svoja prava. U 19.stoljeću u SAD-u i Engleskoj žene osnivaju sufražetski pokret s ciljem dobivanja prava glasa i ostvarivanja većih prava žena.¹⁵⁰ Dvadeseto stoljeće donijelo je pravo glasa ženama te su se još glasnije počele boriti za emancipaciju. Razvijenost određene zemlje ovisila je i o razvijenosti pokreta za ženska prava, ali o razini prava koje će žene moći ostvariti.¹⁵¹ Logično je da slabije razvijene zemlje jugoistočne Europe te islamske zemlje će mnogo kasnije omogućiti svojim ženama političko pravo glasa i društveni aktivizam. Nacionalni pokreti koji se javljaju u europskim državama u 19.stoljeću bili su

¹⁴⁹ MOLNAR, Ferenc, *Junaci Pavlove ulice*, Izdavačko-knjižarsko poduzeće Zagreb, Zagreb. 1978., str.130.

¹⁵⁰ VIDA KOVIĆ, Dina, *Sufražetkinje i pokret za ženska prava*, Essheist, Osijek, 2011., str.68., preuzeto s Hrcak, <https://hrcak.srce.hr/file/272221> pristup 14.8.2021.

¹⁵¹ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19.i20.stoljeća*, I.svezak, Alinea, Zagreb, 2005., str.235.

jedna od prvih prilika za javno djelovanje žena¹⁵². Srednjeeuropsko društvo mnogo ranije je prihvatilo žensko javno te su se žene našle na značajnim mjestima u kulturi, umjetnosti i književnosti, znanosti a neke od najznamenitijih žena Srednje Europe su Rosa Mayreder, Berta Szeps-Zuckerland, Alma Mahler-Werfel, Milka Trnina, Maria Sklodowska i mnoge druge. Začeci feminizma na području jugoistočne Europe javljaju se tek krajem 19.stoljeća. Revolucije i ratovi bili su samo još jedna u nizu prilika za žensko djelovanje te su se na području jugoistočne Europe žene najprije okušale u ratovanju i revolucionarnom djelovanju, a tek onda u aktivizmu putem književnosti i kulture. Feminističkom pokretu cilj je rušenje patrijahata i dokazivanje da žena nije samo majka i služavka svome mužu, drugi važan cilj feminizma je omogućiti ženama financijski neovisnost i uključiti ih u gospodarsku aktivnost. Treba i naglasiti veliku razliku između položaja žene aktivizam putem časopisa, više prilika za školovanje, a sve to im je omogućilo da postanu financijski samostalne. U isto vrijeme žene na selu su i dalje u inferiornom položaju, podređene su svojim očevima, muževima i braći, a svaki njihov krivi postupak osuđuje i cijela seoska zajednica. Ratno stanje, ali i poslijeratne prilike prisile su žene da preuzmu ulogu hraniteljice obitelji, ali u normalnim uvjetima ženska prava i mogućnosti sputavane su patrijahalnim i religijskim uvjerenjima. Dugo vremena se smatralo da obrazovane i samostalne žene predstavljaju opasnost za prosperitet društva. Paradoks leži u tome što su upravo žene često tijekom 19.i 20.stoljeća bile prenositeljice znanja, bilo kao seoske učiteljice ili kao guvernante u bogatim buržoazijskim obiteljima. Žalosno je da se učiteljicama tijekom 19.i 20.stoljeća pripisivao celibat. Ruralna i urbana žena postaje svjesna svoga marginalnog položaja u društvu te je odlučna učiniti sve da se izbori za svoja prava, koja su zapravo temeljna ljudska i građanska prava. Najglasnije u tome su bile književnice i novinarki koje svojim književnim dijelima i novinarskim člancima upućuju glasnu kritiku društvu kojem žive. Zaslugom tih književnica i novinarki dobili smo uvid u položaj žena u društvu i saznali na koji način se mijenjao položaj žena tijekom 19.i 20.stoljeća.

6.1. *Pisma iz Niša o haremima*, Jelena Dimitrijević

Jelena Dimitrijević(1862.-1945.) srpska je književnica javnosti najpoznatija po svome putopisu *Pisma iz Niša o haremima*. Dimitrijević je bila jedna od najobrazovanijih žena u Srbiji, borac za ženska prava, svjetska putnica i prevoditeljica. *Pisma iz Niša o haremima* su putopis koji govori o položaju žena u islamskom svijetu, jasno kritizira društvu, zaleže

¹⁵² Isto

se za bolji i pravedniji položaj žene u zajednici, upućuje kritiku muškarcima i društvu, ali pritom u detalje opisuje običaje i svakodnevnicu žena u Nišu. Ovo književno djelo možemo promatrati kao izvor za društvenu povijest jer autorica životopisno opisuje obrede prosidbe i vjenčanja. Ženama na Zapadu bilo se puno lakše izboriti za emancipaciju, dok na Istoku inferiorni položaj žene ima religijski predznak. Upravo zbog toga osmanski feminizam u 19.stoljeću možemo promatrati kao društveni, ali i religijski fenomen. Turkinje ne odbijaju poslušnost Alahu i svome mužu, ali su svjesne svoje vrijednosti te ustraju u borbi za ženska prava. Islamska kultura i orijentalna tradicija ženu promatraju kao pokorno biće. Na harem se gleda kao na zatočeništvo, ali on je ustvari bio prilika ženama za bolji život, prilika za kvalitetnim obrazovanjem, uvid u umjetnost i književnost, ali dolazi i do doticaja s različiti kulturama.¹⁵³ Dimitrijević harem u svojem djelu prikazuje kao središnje mjesto feminističkog pokreta. Glavna junakinja je Hajrija koja se mora udati za onoga kojega su joj drugi predodredili. U putopisu je predstavljena osmanska tradicija te je jasno vidljiv utjecaj koji je dugogodišnja osmanska vlast ostavila na Srbiju. Mjesto radnje je kao što i sam naslov govori, grad Niša, a vrijeme radnje smještena je u drugu polovicu 19.stoljeća.¹⁵⁴

Povijesni kontekst:

Srbija, odnosno sam grad Niš je bio pod Osmanskim Carstvom do stjecanje srpske neovisnosti. Put osamostaljenja započeo je Smederovskim sandžakom i dizanjem ustanka Srba protiv janjičara.¹⁵⁵ Nakon 1830. Srbija postaje autonomna kneževina.¹⁵⁶ U dobra revolucionarne '48. u Srbiji traje borba protiv stranaca te borba za neovisnost.¹⁵⁷ Godine 1858. na čelo kneževine ponovno dolazi Miloš Obrenović, a nakon njegove smrti naslijediti će ga knez Mihailo 1860.¹⁵⁸ U doba njegove vladavine Srbija je postala središte nacionalističkih djelovanja na Balkanu.¹⁵⁹ Javnost u Srbiji teži ratu protiv Porte, ali Mihailo nije bio zagovornik te opcije te je ubijen u atentatu 1868., a na vlast dolazi knez Milan uz kojeg sada vlada i Namjesništvo.¹⁶⁰ Sedamdesetih godina liberali predstavljaju najsnažniju političku opciju u kneževini, a na samom kraju stoljeća u Srbiji se sve jača osjećaju elementi

¹⁵³ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19.i20.stoljeća*, Alinea, Zagreb, 2005., str.239.

¹⁵⁴ RIZNICASRPSKA.NET, Riznica srpska- književnost, Jelena Dimitrijević, preuzeto s

<http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=167.0> pristup 1.9.2021. (podaci o autorici i djelu preuzeti su s portala RIZNICASRPSKA.NET)

¹⁵⁵ DUKOVSKI, Darko, n.dj., str.66.

¹⁵⁶ Isto, str.139.

¹⁵⁷ Isto, str.131.

¹⁵⁸ DUKOVSKI, Darko, n.dj., str.131.

¹⁵⁹ Isto, str.181.

¹⁶⁰ Isto, str.183.

socijalizma i komunizma.¹⁶¹ U ovo vrijeme južni dijelovi Srbije još uvijek su pod osmanskom vlašću, iako u Nišu već desetljećima traju borbe ustanika protiv Osmanlija. Godine 1878. Niš je napokon oslobođen od osmanske vlasti i stavljen pod upravu Srbije te je započeo nagli gospodarski razvoj ovog grada.¹⁶² Srbija je u 19. stoljeću pretežito ruralna zemlja s miješanim pravoslavnim i islamskim stanovništvom, a prava žena gotovo da i ne postoje. Osmanlije su stoljećima direktno utjecala na kulturu i tradiciju srpskih gradova i stanovništva, stoga ne čudi što se i na kraju 19. stoljeća u Nišu njeguju u štiju islamski vjerski običaji pomiješani s osmanskom tradicijom, a upadi austrijske vojske donijeli su Nišu još jednu kulturu te je ovaj grad u 19. stoljeću multikulturalno središte. Niš se ovo vrijeme smatrao granicom Istoka i Zapada, što zbog svog položaja na karti, ali još više zbog kulturnih i tradicijskih posebnosti.

Analiza ulomaka kao izvor za društvenu povijest:

a) Priprema djevojke za udaju:

Autorica se u Nišu upoznala s haremom uglednog Bećir-bega, a žene ju pozivaju da s njima dođe na ugled, odnosno da se upozna s djevojkom koja se spremna za udaju. Žene koje imaju sina za udaju mogu doći u koju god kuću žele da se upoznaju s potencijalnom ženom za svoga sina i odluče je li ona uopće dovoljno dobra za njega. Evo kako Dimitrijević opisuje susret sa djevojkom koja je spremna za udaju:

„Beži. U Istambolu se devojci pravi novo ruho za k'zbakmak (ugled). Kad dođu da je vide, ona uđe k njima, napravi temena i sedne naspram njih. Hanume je gledaju: ako im se dopadne, piju ka'ave polako, da bi je zadržale duže, ne dopadne li se – brzo; devojka, šerbet, pozna, pa hajde napolje, ne sačeka da ih isprati. A hanum koja ima sina za ženidbu, slobodno joj je svuda ići. Gde god je devojka za udadbu, da prilupa dlanom ili halkom na kapiji, otvoriće joj se, neće joj se reći jasad (zabranjeno) Ovde devojka bega kad joj se dođe na k'z bakmak, a tamo čak traži đuvegijin suret, neće da pođe za neviđeno.”¹⁶³

Žene koje se spremaju dočekati sina dočekane su od strane djevojčine majke i sestara te im iskazuju gostoprimstvo, potom razgovaraju o kućnim i obiteljskim prilikama, a naposljetku traže da potencijala udavača donese vode. Navedeno je prikazano u ovom ulomku:

¹⁶¹ Isto, str.,183.

¹⁶² SLUŽBENA STRANICA GRADA NIŠA, Niš kroz vekove, Službena stranica grada Niša, preuzeto s <https://www.gu.ni.rs/o-nisu/istorijat/nis-kroz-vekove/?pismo=lat>, pristup 25.8.2021.

¹⁶³ DIMITRIJEVIĆ, Jelena, *Pisma iz Niša o haremima*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1986., str.14.-15.

„Pitale su svoje goste za sve ukućane, a i ove njih. Zapazila sam i pre ovoga i sada: da mlade žene pitaju za zdravlje mladih ljudi, ali ih ne pozdravljaju.

„Aman, baš bih malo vode, umorila sam se”, reče Bećir-begovica posle kratkoga razgovora sa domaćicom.

Majka u kćer pogleda, kći ustade.

„Otur (sedi), Fatme-hanum. Neka mi vode donese tvoja sestrice.”

Domaćica je baš dobroćudna, ovo poznadoh po njezinu licu a i po glasu, kojim pozva ono plašljivo lane, najmlađe čedo svoje.

„Hajde, džandžaz’ m (dušice moja), donesi vode. Hajrija, šeret, na svu priliku, beše uz vrata, jer inače ne bi mogla čuti majčin tihi glas; istina, majka je dvaput pozva.

I donese vode. Papučice s nogu ostavi, a obu druge, od beloga atlaza, što behu tu. Ove su bile samo za sobu.

Pruži čašu s vodom Bećir-begovici, a ruka joj drhti. Leva joj je ispod nedara, gdje joj je zapučeno pembeli-jeleče. Zambak joj se lice u krimzi-đul pretvori.

Kad primi čašu i ostavi je, vrati se, te pritisnu hanumama na ruku usne i čelo, a sa mnom se pozdravi a-la-franga (a la franque), rukova se. Sve više, siročće, drhti, sve jače, pembe-gondže rumeni, a hanuma:

„Sedi, kuzum (jagnje)! Imaš li u bakči mnogo zumbula? Jesi li sejala cveće – nevruz – sultan đeldi, đečti (mladenci dođoše i prođoše)?

Sede u jednom kraju odaje na šiljte smerno, devojački – podvivši noge poda se – i odgovori tiho, stidljivo:

„Imam. Sejala sam.”¹⁶⁴

Žene ne traže vodu jer su žedne, već je ritual kojim pozivaju djevojku da se upoznaju s njom. Potom na red dolazi ispitivanje u kojem će žene procijeniti je li djevojka pravi izbor za njihova sina. Način na koji se odabire žena sinu govori nam o moći žene i utjecaju koji ona ima. Možda se ovdje radi o haremu i islamskoj kulturi, ali feminizam i ovdje postoji. Žene posjeduju moć odlučivanja, zalažu se za svoja prava i dobrobit svoje djece te ništa ne prepuštaju u muževe ruke. Po povratku kući žene svojem sinu, naravno ako su zadovoljne djevojkom govore o vrlinama i ljepoti potencijalne mlade te ga upitaju želi li se oženiti njome:

„Ali, evlad’ m (čedo moje), kaži, hoćeš li gugutu, kumriju? Hoćeš li da ti tvoja dobra strina i mila tetka prose ćerku bega Jusuf-bega? Hoćeš li dilber-devojku Hajrije hanumu?”

¹⁶⁴ Isto, str.17.-18.

Mladi beg slušajući slatke tetkine riječi poklopi zažareno lice na tetkine grudi, i kao stidljivo devojče prošaputa:

"Taatlí-halam (slatka tetko moja) - hoću."

Stara zajeca, pomenu ime svoga umrloga brata, mlađega od sebe, izljubi mu prvenca i čelo i oči i kosu, a mladi beg obasu tetkine ruke toplim sinovljim poljupcima. I strinu je poljubio u ruku, i bega strica, koji uđe u odaju baš kad mu mili sinovac izgovaraše "hoću".

(...)

"Inšalah (ako Bog da) sutra, saba' idite u Beligrat-mahalu, ištite devojče u majke", govori starac (...)

"Inšalah, íci ćemo", odgovori mu sestra i hanuma. "¹⁶⁵

Iz prikazanog ulomka vidljivo je da žena u obitelji ima veliku ulogu pri odabiru mlade za svoga sina. Upravo je ženi povjerena zadaća provjere žene za svog sina. Iako nam se na prvu čini da su žene u islamskom svijetu potlačene, da nemaju prava iz ovog djela saznajemo da je njihova uloga vrlo značajna i da su one te koje odlučuju o vrlo važnim pitanjima, kao što je buduća žena njihova sina.

b) Prosidba

Prosidba je središnji događaj u životu mlade djevojke u islamskom svijetu. Ona označava kraj jednog dijela života i pripremu za njezinu novu važnu životnu ulogu. Evo koje vrline vrsna žena u osmanskim okvirima mora posjedovati:

„Kod Turaka je, kad traže devojku, tobože, sporedno: njena lepota; a glavno, iz čije je kuće, od kojega je roda. Nije li, vele, žena poznata da "drži" mužu kuću, da ga obdari djecom i, još nešto najviše, da ih čuva, vaspita i spremi – da budu od koristi sebi i društvu. "¹⁶⁶

U islamskom svijetu smatraju da ženska ljepota može biti kobna i fatalna za skladan brak. Islamski brakovi su dogovoreni te je mnogo važnije da je djevojka čiste krvi, kreposna i dobro odgojena jer samo takva može biti dobra supruga i majka.

Glavni junaci ovog putopisa, mlada Hajrija i Alije uskoro će postati muž i žena, ali prije svega treba isprositi Hajrijinu ruku. Alijeva strina i tetka dolaze u Hajrijinu kuću gdje ih srdačno ugošćuje Hajrina majka te im nudi lokum, cigare i kavu. Prosidba se u islamskom svijetu sastoji od niza rituala, a ovako ju je Dimitrijević opisala u svojem putopisu:

¹⁶⁵ DIMITRIJEVIĆ, Jelena, n.dj., str.21.-22.

¹⁶⁶ Isto, str.22.-23.

„Allah'm emri'le, peygamber'n kavli'le: sen'n' kz'in Hajrijeji, ben'm ogluma Ali-efendije – istejr'm (s božjim dopuštenjem, s prorokovim odobrenjem: tvoju kćer Hajriju za moga sina Ali-efendiju – ištem)“.

„Ejvala (hvala)!“, izgovori devojačka majka podižući desnicu k čelu. „Ama...“

„Ama šta, hanum? Nalaziš li mi sestriću eksik?“, reče Skopljanka.

„Daga, taša (u goru i kamen)! Kakav eksik! Eksika nema ni od čega: momče dobro, kuća dobra, sve što mu je u kući i što mu se rodbinom nazvalo – dobro je; ama.. Hajrije mi je adžamija: baš na sulatan-nev-ruz napunila je šesnaest godina.

„Pa Fatime-hanumu udavala si mnogo mlađu“ primjeti Bećir-begovica.

„Mlađa beše. Htela sam da stečem što pre zeta, da ga dovedem u kuću, jer dosadila mi samoća. Hajriju još nisam opremila, nema čeiza (darova).“

„Šta to mari. Čeiza će za čas biti kad se hoće.“

„Da govorim sa svojim deverima kad nisam srećna s mužem; umre rano“ reče Mejrem-hanuma i zaplaka se.

„Ne plači, hanum, grehota je! Alah je tako hteo“ tešaše je Skopljanka; a Bećir-begovica joj hvaljaše svoga sinovca napominjući joj da će se kajati ako ne pristane da joj bude zet – sin hak (pravoga) bega i muslimanina, čiji su pretci, gotovo svi, pohodili ćabu često.

Ona im zahvaljivaše i govoraše da ovo zna, pa zato bi voljela da se oprijatelji s Bećir-agom i njima, pravim hanumama od kolevke im; ama – zasad joj je nemoguće.

Ja mišljah da baš ne da svoje kćeri, a kad iziđosmo, rekoše mi hanume:

„Tvrđi pazar, takav je adet, da se ne pomisli: jedva je čekala. A i red je da sve dogovori s deverima i jetrvama.“

„I da pita devojkju“ rekoh ja.

„Pitaće je, pa ako reče da ne voli našega Aliju, neće je udati za njega. U nas je golem greh udati devojkju za onoga kojeg ne voli, ili oženiti momka onom za koju ne mari, a još veći – rastaviti dvoje što se miluju.“

Posle nekoliko dana, opet su hanume bile i tražile devojkju u matere istim rečima kao i prvi put. Majka ih je opet odbijala kćerinim adžamilukom, nemanjem čeiza, itd.

A kad treći put odoše i Bećir-begovica obrati se Mejrem-hanumi istim rečima, kao odjek s uzdrhtalih usana devojačke majke ču se:

„Allah emprile, peygamber kavlile: ben'm kz 'in Hajrijeji sen'n ogluma Ali-efendije – ver'rm (S Božjim dopuštenjem, s prorokovim odobrenjem, moju kćer Hajriju, tvome sinu

Ali-efendiji – dajem). I onda se ustadoše, nežno grleći se, pritiskujući jedna drugoj obraz na obraz, izgovarajući jasno, radosno:

"Hairli-olsun (neka je srećno)!" i "Alla'-razi-olsun (da Bog da)! Amin!"

Dakle, ovo tvrđenje pazara od strane devojačke majke bilo je, zaista, samo da se ne pomisli: jedva je čekala.

Mnogo sam se čudila što o mirazu ne bi ni pomena, a kad primetih odgovoriše mi:

"U nas nema toga. Ako imaju roditelji, daće svojoj kćeri, no ne o udaji, docnije, posle smrti svoje, komu će drugom, ako što imaju, no svojoj deci."¹⁶⁷

U prikazanim ulomcima vidljivo je kakvi običaji prosidbe vladaju u Nišu u kojem se osjeća islamska i osmanska kultura i tradicija. Specifično je što žena prosi od druge žene ruku njezine kćeri. U ovom činu uviđamo elemente feminizma, ali i moć te veličinu žene u islamskom svijetu. Druga specifičnost odnosi se na miraz, kojeg začudo nema, Hajrija će tek po smrti svojih roditelja dobiti dio njihova imetka. U ovome također možemo vidjeti naznake feminizma, žena za svoje žensko dijete želi sve najbolje, ali ju uči samostalnosti i neovisnosti. Tako se djevojka ne oslanja na svoj imetak, već se sama mora potruditi.

Književno djelo *Pisma iz Niša o haremima* direktan je svjedok društvene povijesti. Dimitrijević je ove zapise napisala na svom putovanju, a u djelu je u detalje razradila običaje i osmansku tradiciju koja je prisutna u Nišu. Čitatelji dobivaju uvid u kulturu, hranu, način života, srdačnost domaćina, a upućuju se i u obrede prosidbe i vjenčanja. Čitajući ovo književno djelo iz prve ruke možemo saznati kako se živjelo u Nišu na kraju 19.i početkom 20.stoljeća te koja je uloga žene u islamskom svijetu. U ovom djelu žena je prikazana u punini, kao seksualno i osjećajno biće, ali i kao stup obitelji, moralna vertikalna te kao aktivistica za ženska prava. Najveći značaj ovog djela leži u tome što je autorica srušila seksualne fantazije koja zapadni muškarac gaji prema haremu te uspjela prikazati bliskost žena, a ključ uspjeha ovog djela leži u rušenju tradicijske pozicije koju muškarac ima u haremu. Autorica je dokazala da struja feminizma itekako postoji i u islamskoj svijetu. Muslimanske žene nisu manje vrijedne i marionete svojih muškaraca, već ravnopravno drže korak sa ženama Zapada.

¹⁶⁷ DIMITRIJEVIĆ, Jelena, *Pisma iz Niša o haremima*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1986., str.25.-27.

6.2. *Put prema jednostavnosti*, Milena Jesenska

Milena Jesenska (1896.-1944.) češka je književnica, novinarka i prevoditeljica, književni rad veže uz njemački židovski književni krug, a nakon Prvog svjetskog rata dolazi u doticaj s komunizmom te svoje književno stvaralaštvo i novinski rad veže uz partiju, a uvelike je pomagala židovsku emigraciju te je i sama transportirana u koncentracijski logor.¹⁶⁸ *Put prema jednostavnosti* je njezino najznačajnije književno djelo koje jednim djelom čine njezini novinski članci i kolumne u kojima govori o položaju žena, kritizira društvu te opisuje svoju okolinu. Ovo književno djelo možemo smatrati izvorom za društvenu povijest jer progovara o stanju u društvu, sadržava subjektivni doživljaj autorice.

Povijesni kontekst:

Ovo književno djelo, tj. glavnina novinskih članaka nastala je 1920-ih u Pragu, kada autorica dolazi u doticaj s komunističkim pokretom.¹⁶⁹ Nakon Prvog svjetskog rata, 14.studenog 1918. proglašeno je ujedinjenje Češke i Slovačke u zajedničku demokratsku državu Čehoslovačku, a prvi predsjednik je postao Tomaš Garrigue Masaryk.¹⁷⁰ Problem za nestabilnost države bili su nacionalni sukobi Čeha i Slovaka, ali i jačanje nacionalističke stanke sudetskih Nijemaca.¹⁷¹ Još prije Drugog svjetskog rata u Čehoslovačkoj komunizam počinje jačati, a velik broj žena priklonio se ovome pokretu jer im je on omogućio da se ostvare na društvenom i političkom planu te im dao priliku da se zalažu za prava žena. Početak 20.stoljeća je i razdoblje kada se u Srednjoj Europe žene počinju zalagati za veća prava, traže političko pravo glase te teže jednakosti s muškarcima. Velik broj žena počinje raditi u industriji, a ženski aktivizam najvidljiviji je u novinarskim i književnim krugovima. Čehoslovačka je nakon rata naglo napredovala na gospodarskom planu te se i društvo moderniziralo, a došlo je i do masovnih migracija sa sela u grad. Hitlerov ekspanzionizam se uvelike odrazio na Čehoslovačku, a *Münchenskim sporazumom* 1938. Sudeti su odvojeni od Čehoslovačke, a u vrijeme Drugog svjetskog rata Čehoslovačka je bila pod okupacijom.

172

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

a) Pojam moderne žene 20.stoljeća

¹⁶⁸JESENSKA, Milena, *Put prema jednostavnosti*, O autorici, Šareni dućan, Koprivnica, 2014., str.129.-130.

¹⁶⁹ Isto, str.129.-130.

¹⁷⁰ DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19.i 20.stoljeća*, svezak II., Alinea, Zagreb, 2005.,str.85.

¹⁷¹ Isto, ,str 86.

¹⁷² DUKOVSKI, Darko, n.dj.,str.88.

Autorica u svojoj knjizi problematizira pojam moderne žene s početka 20.stoljeća u Čehoslovačkoj na ovaj način:

„Moderna je žena bez daška ženstvenosti, a pod daškom ženstvenosti razumije se u samostanu odgojena, predrasudama iz prošlog stoljeća preparirana djevojčica. Budete li je stavili u današnji svijet i zatražili od nje da odgaja čvrstu djecu i drži korak s mužem, bilo duhovno, bilo na cesti, izložit ćete je tuzi, uzrok koje nikada neće shvatiti, nazivajući to razočaranjem, tvrdom stvarnosti i izgubljenim iluzijama. Tada će je život ispratiti i izguravši je iza granica svakog uspjeha. Tvrdite kako se moderna djevojka samo šminka i pleše i nije ni za što – ali u svim je vremenima i razdobljima bilo djevojaka koje su se samo šminkale i samo plesale i nisu bile ni za što.“¹⁷³

U prikazanom ulomku autorica progovara o tome kako se modernim ženama 20.stoljeća prigovara zbog toga što više čedne ne provode svoju mladost u samostanima, čitajući romane i Bibliju te moleći se Gospodinu. Takav samostanski odgoj ne priprema mladu ženu za život, odvraća je od stvarnog svijeta i svodi ju na funkciju majke i kućanice za koju su zatvorena vrata stvarnog života, samostalne, sretne i ispunjene žene. Jesenska jasno upozorava publiku kako moderna žena nije ona koja se samo šminka i pleše, već da takve postoje oduvijek, misleći pritom na žene koje se nikad nisu odlučile za društveno djelovanje i razmišljanje vlastitom glavom, već su prihvatile ulogu kućnog anđela. Nadalje nam autorica predstavlja kakva je to moderna žena, koje su njezine vrline i zadaće: *„Posve zaboravljate nov i doista moderan krasan tip žene koja vam zori pred očima a da za to uopće ne znate. Zaboravljate samostalne žene, radišne, čvrste i hrabre, muškarcu su oslonac, prijatelj, pomoćnik, a žive od vlastita truda. One se ne boje i ne zaziru od rada, stoje za kakvim pultom ili radnim stolićem ili možda strojem jednako strpljivo, zdušno i aktivno cijeli dan kao i muškarci. Smireno gledaju život u oči, kakav god bio, i ne treba im dašak ženstvenosti... Žena ne može izgubiti svoju ženstvenost ni kada radi, ni kada zna što je život. Upravo suprotno, on će je produbiti od površne sentimentalnosti do duboka, čista izvora i životne snage. ... Imaju otvoreno, smireno lice, a nastupaju jednostavno, bez okolišanja, korak im je čvrst, a pogled lišen plahosti. ...izravne su i nedvosmisleno i svatko ih poštuje. Ne štiti ih očita plemenitost roda, štiti ih vlastita odlučnost... Nitko za njih neće reći dama – bila bi to za njih nekako slabašna riječ. Ali svatko će im rado stisnuti ruku i u srcu im se pokloniti.“¹⁷⁴*

¹⁷³ JESENSKA, Milena, *Put prema jednostavnosti*, Šareni dućan, Koprivnica, 2014., str.24.

¹⁷⁴ JESENSKA, Milena, n.dj., str.24.-25.

U ovome ulomku autorica progovara o vrlina moderne žene, a modernu ženu najbolje opisuje želja za radom i njezina sposobnost da bude samostalna i emancipirana. Moderna žena 20.stoljeća želi raditi i živjeti od svoga rada. Žene se zapošljavaju kao radnice u tvornicama, kao švelje, učiteljice u školama, guvernante, novinarki. Moderna žena društvu želi dokazati da može biti ravnopravna muškarcu, žena 20.stoljeća ne želi odbaciti muškarca i supruga, ali želi biti njegov oslonac i partner, a ne njegovo vlasništvo.

b) Moderna žena o svojim slabostima

Žena 20.stoljeća svjesna je svoje mentalne i fizičke snage, požrtvornosti za obitelj i zajednicu, ali njezina najveća vrlina je ta što se ne boji priznati svoje slabosti. Modernoj ženi je dopušteno imati probleme koje ju tište te otvoreno progovara o svojim nedaćama, ali isto tako joj je dopušteno da sebe stavi na prvo mjesto, bude sebična i tašta ili uobražena. Jesenska je sve navedeno prikazala u ovome ulomku:

„Mislimo o sebi kako smo privlačene, a bile bismo dražesne kad to o sebi ne bismo mislile. Mislimo kako smo demonske, a zapravo smo malene, nezasitne i neukrotive životinjice. Zamišljamo kako smo dramske umjetnice, a počesto budemo samo afektirani majmunčići. Čini nam se kako smo dobre majke, a gušimo djecu samodopadnom ljubavlju. Tvrđimo kako smo izvanredne kućanice, a zapravo smo kućni tirani. A kako tek volimo same sebi ugađati Kako volimo patiti, a od svega nam je najdraže kad smo dubokoumne i osjećajne, nazivajući migrenu osjećajnošću, a histeriju dubinom.“¹⁷⁵

U 20.stoljeću dogodila se revolucija u poimanju žene, žena je dobila hrabrosti priznati si vlastite nedostatke, odvažila se biti ranjiva i sve ono što je držala u sebi pustiti van. Autorica je ove tekstove prvo objavila u obliku kolumni želeći pokazati na svom primjeru i vlastitom iskustvu svim ženama da nisu same u svojim strahovima i unutarnjim kolebanjima.

Žene su kroz stoljeća prisiljavane da budu savršene ili oponašaju one za koje se smatralo da su savršenstvo. Stoljećima se gušila ženska kreativnost u modi tjerajući ih da se oblače na prikladan način i oponašaju savršene uzore. Ženama se nametalo i kopiranje određenih obrazaca ponašanja i usvajanje vrline koje žena nema prirodno u sebi. , Jesenska želi stati na kraj takvom razmišljanju i potiče žene da prihvate svoj vlastiti izričaj. Navedeno je vidljivo u ovom ulomku:

„ Prvo što bismo trebale učiniti jest stati ispred velikog zrcala i posve realno sagledati: takva jesam, a takva nisam. To imam, a to mi nedostaje. Ovo mogu, ovo ne mogu- dakle,

¹⁷⁵ Isto, str.16.

to nikada neću raditi. Ja sam krštan slavenski tip i neću, dakle, nikada nositi francuske krpice sašivene za nježan francuski stas. Lice mi je češki zaobljeno, neću si dakle, kovrčati kosu. Imam jake listove na nogama, pa neću nikada sjesti tako kao da su mi prekrasni. ... Preostaje da svoje sposobnosti i svoju ljepotu svjesno negujemo, a svoje loše osobine ostavimo propadanju... “¹⁷⁶

Jesenska poručuje ženama da ne robuju nametnutim standardima ljepote, već da prihvati same sebe onakve kakve doista jesu. Njihovu ljepotu ne čini francuski stas, svoju ljepotu kriju u sebi. Ovakve ohrabrujuće poruke trebaju žene diljem Čehoslovačke u prvoj polovici 20.st., ženama koje su u ratu izgubile muževe, ženama koje nemaju hrabrosti izboriti se za vlastite ideale, ženama koje su osuđivane od vlastite okoline, ženama kojima je uskraćeno pravo na obrazovanje, ženama koje se svode samo na ljepotu vanjštine i ulogu majke.

c) O braku:

Postoji jako malo literature u kojoj žene na početku 20.stoljeća raspravljaju o braku i partnerskim odnosima, stoga su književna djela gotovo jedina vreća iz kojih dobivamo saznanja o braku iz ženske perspektive. U 20.stoljeću u ženskim časopisima žene ženama dijele savjete i smjernice za skladan i uspješan brak, a o nesretnim brakovima progovaralo se samo u književnim dijelima. Ženama kao da je bilo zabranjeno javno priznati da žive u neskladnom i lošem braku. Neuspješnih brakova bilo je od kada je svijeta i vijeka, ali tek u 20.stoljeću većina žena je skupila hrabrosti priznati da je nesretna i nezadovoljna u takvom braku i zatražiti razvod. Veliki problem za većinu žena bilo je idealiziranje braka i ljubavi ili pak dogovoreni brak, brak iz materijalnih interesa. U 20.stoljeću sve više brakova koji se sklapaju nisu dogovoreni i nisu iz interesa već su produkt želje dvoje partnera za zajedništvom. Sada se postavlja pitanje zašto su svi ti brakovi nesretni, a žene nezadovoljne. Upravo ovo pitanje postavlja si i Jesenska i želi dati ženama do znanja da za skladan brak je potrebna i patnja, ponekad treba podmetnuti leđa za drugoga, a sreća je precijenjena. Svojim čitateljicama upućuje ove riječi:

„Vjenčati se zbog sreće jednako je toliko koristoljubivo kao vjenčati se zbog dva milijuna, zbog automobila ili titula. ... Dvoje ljudi može imati tek jedan razuman razlog da se uzmu, a taj je kako se ne mogu ne uzeti. Kako jednostavno jedan bez drugoga ne mogu živjeti. ... Zašto uz realan, stvaran, zemaljski ugovor dodaju uvjete iz literarne

¹⁷⁶ JESENSKA, Milena, n.dj., str.17.-18.

fantastike kakva je sreća? ...suživot nije uopće lakši, nego upravo teži od samotnoga života. ... Ljudi žive zajedno stoga da bi imali sudruga. Da u samoći svijeta imaju nekoga tko će potvrđivati opravdanost njihova postojanja sa svim manama i porocima jer što je inače prijateljstvo bližnjih nego potpora poljuljane samosvijesti? Može li brak imati smisla, mora počivati na široj i realnijoj osnovi nego je puka čežnja za srećom. Bože moj, zašto se toliko bojimo ponešto patnje, ponešto bola i nesreće?!“¹⁷⁷

Put prema jednostavnosti predstavlja oblik ispovjedne proze, svjedočanstvo žene drugim ženama i kao takvo, ovo književno djelo možemo smatrati izvorom za društvenu povijest. Djelo nam pruža uvid u položaj žene u društvu, otkriva nam razmišljanje stvarne osobe koje je doista sve napisano i iskusila.

6.3. *Gospođa ministarka*, Branislav Nušić

Branislav Nušić (1864.-1938) srpski je književnik i novinar. *Gospođa ministarka* jedno je od njegovih najpoznatijih djela, riječ je o drami čija se radnja smješta u Beograd na kraj 19.i početak 20.stoljeća. Riječ je o komediji koja ironizira i ismijava stanje u srpskom društvu i ponašanje elitnih skupina unutar društva. Autor ismijava želju za moći, pohlepu i konzumerizam. Nušić nam prikazuje tip žene kojoj je najvažnije imati ugled u društvu, samodopadnost, vanjština i samopromocija. Lik Živke je fiktivni, ali nema razloga sumnjati da su takve žene uistinu postojale. Kao i u svako doba postojale su žene koje su živjele na račun svojih muževa, marile samo za vanjštinu i težile jedino visokom statusu u društvu. Dok većina žena na početku 20.stoljeća teži emancipaciji, obrazovanju i prosperitetnoj budućnosti, Živka Popović mari samo za zabavom. Ovo djelo je komedija koja opisuje Živkin uspon i pad na društvenoj ljestvici. Glavna junakinja dolazi iz male sredine koje nakon uspjeha njezinog muža u politici zavedu svjetla i sjaj velegrada i elitnog gradskog društva te političke kreme.¹⁷⁸

Povijesni kontekst:

Srbija u drugoj polovici 19.stoljeća postaje autonomna kneževina. Na vlasti je dinastija Obrenović. Na Berlinskom kongresu previranja i krize na Balkanu su djelomično riješene te je Srbija priznata kao neovisna država. Srbiju na kraju stoljeća zahvaća proces modernizacije i urbanizacije, formira se građansko društvo, dokida se osmanska tradicija i kultura te kopiraju zapadni običaji i obrasci ponašanja, osjećaju se začeci

¹⁷⁷ JESENSKA, Milena, *Put prema jednostavnosti*, Šareni dućan, Koprivnica 2014., str.30.-32.

¹⁷⁸ Nušić, Branislav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44444>, pristup 5.9.2021. (svi podaci o djelu i autoru preuzeti iz natuknice *Hrvatske enciklopedije*)

ženske emancipacije. U drugoj polovici 19.stoljeća u Srbiji se javljaju žene iz građanskih obitelji koje svojom nadarenošću i sposobnošću probijaju u društvu, a samo neke od njih su Isidora Sekulić i Milica Stojadivnović.¹⁷⁹ Nušić u svojoj drami *Gospođa ministarka* na ironičan i komičan način želi prikazati ženu iz građanske obitelji kojoj je jedini cilj probiti se na društvenoj ljestvici, ali ne svojoj marljivošću, već na račun svoga muža. Savka Subotić jedna je od najzaslužnijih za osnivanje ženskih škola u Srbiji, ali i za osnivanje ženskih zadruga koje su pomagale siromašne djevojke i omogućile im školovanje.¹⁸⁰ Na kraju 19.i početkom 20.stoljeća Beograd (mjesto radnje Nušićeve drame) je najveći grad u Srbiji s 54 000 stanovnika.¹⁸¹ Većina gradskog stanovništva su bili seljaci koji su došli u grad u potrazi za boljim životom. To seosko stanovništvo u grad je dolazilo kako bi radilo u industriji, a nagli razvoj industriji omogućio je napredak Beograda u gospodarskom i kulturnom, ali i društvenom pogledu. Godine 1889.na prijestolje dolazi Aleksandar I.Obrenović uz kojeg vlada Namjesništvo.¹⁸² Bahatost i loša vladavina Aleksandra onemogućili su brži gospodarski razvoj, a narod je bivao sve nezadovoljniji. Nesposobnost Obrenovića onemogućila je razvoj ostalih gradova u Srbiji i prosperitet zemlje te dolazi do svrgnuća Obrenovića s prijestolja i dolaska Karađorđevića na vlast. Uoči Prvog svjetskog rata u Srbiji se javljaju ideje o jugoslavenskom jedinstvu, nasuprot ideji o Velikoj Srbiji.

Analiza ulomaka kao izvora za društvenu povijest:

Živka je glavni lik ove komedije, ona je neobrazovana žena koja se svim silama trudi postati utjelovljenje otmjenosti te slika i prilika moderne gradske žene. U Beogradu na kraju 19.stoljeća javlja se velik broj gradskih dama koje samostalno posjećuju kavane, odlaze u kazališta i priređuju zabave u svom domu. Te gradske žene su obrazovane i emancipirane te predstavljaju sve ono što Živka želi postati. Glavni cilj autora je ismijati malograđanštinu koja vlada u Beogradu. Živka se nalazi u patrijahalnoj sredini, iako sebe želi prikazati kao modernu i neovisnu, a njezina težnja za otmjenošću i želja za mjestom u visokom društvu vidljiva je u ovom ulomku iz komedije te visoko mišljenje koje posjeduje o sebi vidljivo je u ovim ulomcima:

¹⁷⁹ DUKOVSKI, Darko, n.dj., str. 237.

¹⁸⁰ Isto, str.237.

¹⁸¹ Isto, str. 247.

¹⁸² Isto, str.246.

„ŽIVKA : Pa, znate, ja sam obavezna da primam . Mislim , znate, da stup im u veze i sa ovdašnjim stranim poslanicima, p a bih želela da uvedem u moju kuću otmenost.“ ¹⁸³

...

„ŽIVKA : Pa šta, ima valjda neke razlike između mene i Nate. Moja majka je šila u vojnoj šivari, ali je zato mene lepo vas pitala. Ja sam svršila tri razreda osnovne škole i, da sam htela, mogla sam još da svršim . Da ja nisam bila takva, ne bi mene tvoj otac uzeo . On je već bio činovnik kad me je uzeo.,“¹⁸⁴

...

„ŽIVKA : Jeste, preplašila sam se... Đavo će me znati .šta mi je. Nije to laka stvar, Anka, biti ministarka! Nisam ni ja znala da je to tako teško . Idem da prilegnem , da se odmorim, jer mi se zavrtela glava.“¹⁸⁵

Dok se većina žena bori za svoje mjesto pod suncem i teži što višem obrazovanju, Živka se zadovoljava statusom žene političara. Živka idealizira samu sebe i smatra se da joj status žene političara omogućuje sva prava i povlastice u društvu, čak smatra da se zakon ne odnosi na nju što je vidljivo u ovim njezinim riječima:

„ŽIVKA : Ne pitam te ja šta je pravo , a šta nije, nego te pitam kakvi su to zakoni u ovoj zemlji, kad policija ne može da zabrani novine koje vređaju jednu ministarku?“¹⁸⁶

U javnosti postoji vrlo glasna struja koja se bori protiv bahatosti visokog društva, a pripadnici elite kao da ne žele vidjeti svoju oholost i samodopadnost.

Prikazani dijelovi *Gospođe ministarke* nikako ne mogu biti relevantan izvor za društvenu povijest, niti nam previše otkrivaju o položaju žena. Živka je žena koja nameće svoju samovolju i želi upravljati životom svoga muža, ali na potpuno negativan način. Ona uistinu je samostalna žena, ali njeguje pogrešne vrijednosti i svoj lik svodi samo na društveni status. Čitajući ovu dramu dobivao dojam da je Živka smisao svog postojanja dobila tek onda kada je njezin muž dobio visoki položaj. Ovo djelo daje nam do znanja da na samom kraju 19.stoljeća nisu sve žene jednake, nije se u svima probudila svijest o feminizmu i potrebi za većim pravima u društvu. *Gospođu ministarku* kao izvor za društvenu povijest možemo promatrati jedino u njegovoj cjelini, ono nam daje uvid u društvenu svijest, kritizira bahatost i trulost društva. Značaj ovog djela u kontekstu društvene povijesti jest problematiziranje i kritiziranje nepotizma koji

¹⁸³ NUŠIĆ, Branislav, *Gospođa ministarska*, internetsko izdanje, str.56. preuzeto s <https://taji.files.wordpress.com/2014/08/branislav-nusic-gospodja-ministarka.pdf> pristup 25.8.2021.

¹⁸⁴ Isto, str.25.

¹⁸⁵ Isto, str.64.

¹⁸⁶ Isto, str.72.

se ukorijenio u srpsko elitno društvo na kraju 19.stoljeća. Ovu komediju još bolje možemo doživjeti ako ju pogledamo na kazališnim daskama, kostimografija i glumci dati će nam potpuni uvid u povijesnu zbilju Beograda i njegove političke kreme na kraju 19.stoljeća. Istoimeni film¹⁸⁷ iz 1989.u režiji Zdravka Šotra još nam bolje prikazuje društvenu stvarnost Beograda s kraja 19.stoljeća. Kostimi i scenografiji upotpunjuju doživljaj, a Milena Dravić u ulozi Živke pokazuje nam kako izgleda svijet malograđanske žene.

7. PROBELMI ISTRAŽIVANJA

Prvi problem koji se pojavio bio je pronaći dovoljan broj djela s opisom zabava i narodnih običaja iz kojih se ulomci mogu izolirati i promatrati samo kao izvor. Iščitavajući književna djela naišla sam na razne opise zabava, naročito na opise druženja u gostionama i po kućama, ali problem je taj što su ti opisi u funkciji radnje i odnose se isključivo na to djelo i na likove toga djela. Drugi problem odnosi se na komparaciju zabava seoske i gradske sredine, opisi i podaci koje nam književna djela otkrivaju nisu dostatni da bi donosili zaključke i primjećivali razlike u običajima. U obzir sam uzela književna djela iz sličnog vremenskog razdoblja, ali iz različitih podneblja s namjernom da će u njima biti vidljive kulturne i tradicijske razlike. No, do toga nije došlo, čitajući književna djela primjećujemo razlike, ali kao što smo već rekli to su umjetne tvorevine, a ne povijesni izvori te nije moguće iz njih iščitavati povijest. Nisam mogla pratiti kako su se društvene zabave razvijale i mijenjale kroz dva stoljeća. Da bi to bilo moguće trebala bih imati za analizu barem deset djela iz svakoga stoljeća s opisom istog tipa zabave, tek onda bilo bi moguće uspoređivanje i valoriziranje .Kompletan dojam možemo dobiti jedino ako ih čitamo u cjelini te uz to konzultiramo etnografske i povijesne studije.

Drugi dio rada odnosio se na djetinjstvo u 19.i 20.stoljeću, kod istraživanja ovog područja najveći mi je problem bio nedostatak stručne literature koja bi mi mogla potvrditi ili opovrgnuti napisano u književnim djelima. Npr. dječji roman *Junaci Pavlove ulice* prikazuje razna dječje igre, ali nisam pronašla podatke da su upravo takve igre djeca igrala ono vrijeme i na onome prostoru. S druge strane, kada govorimo o iskustvu boravka u dječjem domu ono što smo pročitali u romanu možemo usporediti

¹⁸⁷ *Gospođa ministarka*, film dostupan na Youtube platformi:
<https://www.youtube.com/watch?v=BsyQTFTRLww> pristup 12.9.2021.

samo s područjem čitave Jugoslavije. Jako je malo podataka koji govore konkretno o dječjim domovima na području Makedonije. Iskustvo boravka djece u logorima na primjeru romana Čovjek bez sudbine je bilo vrlo jednostavno analizirati jer postoje povijesne studije koje govore o tome, a navedeni roman se može usporediti sa sličnim književnim ostvarajima koje govore o istom iskustvu npr. *Dnevnik Anne Frank*, *Dječak u prugastoj pidžami* ili s filmskim ostvarajima kao što su *Schindlerova lista*, *Dnevnik Diane Budisavljević* i drugi.

Treća cjelina ovog rada progovara o položaju žena, problem s ovim dijelom istraživanja je nedostatak književnih djela kojima je u fokusu položaj i prava žena u društvu u 19. i 20. stoljeću. Tri djela koja sam analizirala pružaju uvid u svijet žena, ali to nikako nije dovoljno za konkretnu analizu i dolazak do relevantnih rezultata. Problem je i taj što djelo *Gospođa ministarka* predstavlja komičnu dramu koja ironizira društvo u cjelini, a ne samo malograđanštinu utjelovljenju u liku žene. *Pisma iz Niša o haremima* su djelo koje otkriva sasvim novi svijet islamskih žena, a podatke pronađene u ovom djelu teško je potvrditi stručnom literaturom.

8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Književna djela nesvjesno nam otkrivaju društvenu svakodnevicu, način života određene društvene strukture, upućuju nas u povijesni i politički kontekst određenog vremena. Književna djela, posebice povijesni romani govore o određenom vremenu i događajima, ali ta djela nikako ne mogu biti konkretan svjedok povijesne zbilje. U ovom istraživanju prikazani su i objašnjeni određeni književni odlomci koji doista mogu funkcionirati kao izvor za društvenu povijest, ali ih uvijek treba uzeti s dozom opreza i uz njih koristi se i drugim relevantnijim izvorima. Smatram da sam uspjela dokazati svoju tezu da književna djela mogu biti u funkciji izvora za društvenu povijest, odnosno da na temelju književnih djela možemo pratiti stanje u društvu 19. i 20. stoljeću. Radi toga je ovo istraživanje vrlo heterogeno. Najvažniji rezultat ovog istraživanja jest taj da nam književna djela uz film ili seriju mogu služiti kao sekundarni izvor društvene povijesti. U prikazanim odlomcima točno primjećujemo kakva atmosfera vladala na svadbama, kakva na proštenjima, kakvi se glazbeni instrumenti koriste, kako izgleda druženje u krčmi, a kako druženje u gradskoj kavani. Uočavamo koje narodne običaje određena zajednica njeguje. Roman *Junaci Pavlove ulice* pokazao nam je jedan dječji

svijet ispunjen igrom i prijateljstvom. Ovaj roman može biti vrlo dobar uvid mlađim generacijama u povijest djetinjstva, u to kako su se djeca igrala nekad i dokaz da dječja mašta nema granica. Strahote koje su se događale djeci u međuratnom razdoblju potvrđene su nam u primarnim povijesnim izvorima, ali iskustvo života u dječjem domu ili iskustvo koncentracijskog logora pretočeno u književno djelo pruža sasvim novu perspektivu ovih povijesnih trauma. Žene da bi progovorile o svom položaju posegnule su za perom. Jelena Dimitrijević i Milena Jesenska su jedne od vodećih feministica u 19.stoljeću, a njihovo sredstvo društvenog aktivizma je bila književnost. Primarni izvori daju nam jasne, precizne i istinite podatke, ali mogu biti suhoparni i nezanimljivi široj publici, dok književna djela otkrivaju društvenu zbilju, ali na jedan sasvim drugačiji način. Društvena zbilja opisana je životopisnije, toplije, iskrenije. Likovi, pripovijedanje, opisivanje, dijalogi i monolozi omogućavaju nam osjećaj prisutnost u vremenu i događaju koje je prikazano u romanu. Naravno da se ne smijemo zavaravati da čitamo povijest, ali možemo osjetiti period i povijesnu atmosferu. Uz primjenu primarnog izvora koji je u ovome slučaju bio rad nekog povjesničara, etnografa ili sociologa bolje se može razumjeti događaj koji književno djelo prikazuje.

9.ZAKLJUČAK

Povijest nije egzaktna znanost, ne poštuje stroge parametre i norme te se ne zasniva na konstantama. Ona je rezultat interpretacija i mijena. Povjesničar je znanstvenik koji se trudi biti objektivan i prikazivati samo ono što se uistinu dogodilo, ali selekcija činjenica je neizbježna te se događa da povijest predstavlja perspektivu. Književnik je umjetnik, stvaratelj, njegova djela ovise isključivo o interpretacijama. Književnik kao autor svoga djela ne odgovara nikome, ne opravdava se nikome, a književne interpretacije nisu univerzalne, veći ima onoliko, koliko ima i čitateljske publike. U povijesti književnosti uvijek je postojala tendencija za pisanje povijesti te u književnosti danas postoji hiperprodukcija povijesnih romana. Čitateljska publika čitajući takva djela misli da čita o povijesti, a ne subjektivnu viziju autora. Književnost nam pripovijeda o prošlosti i pruža uvid u prošlost društva, ali književna djela nikada ne mogu biti relevantan povijesni izvor.

I na kraju treba imati na umu da je književnost produkt imaginacije, umjetno stvoreni konstrukt. Taj produkt nam olakšava razumijevanje društvenih odnosa i života ljudi, ali

uvijek moramo kao primarni izvor koristiti radove povjesničara, sociologa, etnologa, a tek onda posezati za književnim djelima i filmovima i serijama.

10. LITERATURA

a) POPIS KNJIŽEVNIH DJELA:

1. ANDRIĆ, Ivo, *Na Drini Ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1965.
2. ČINGO, Živko, *Velika voda*, Zagreb, 2019.
3. DIMITRIJEVIĆ, Jelena, *Pisma iz Niša o haremima*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1986.
4. JESENSKA, Milena, *Put prema jednostavnosti*, Šareni dućan, Koprivnica, 2014.
5. KERTESZ, Imre, *Čovjek bez sudbine*, Fraktura, Zagreb, 2003.
6. KOLAR, Slavko, *Breza, Breza i druge pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb 2003.
7. KOVAČIĆ, Ante, *U registraturi*. Matica hrvatska, Zagreb 1964.
8. KOZARAC, Ivan, *Đuka Begović*, Školska knjiga, Zagreb. 2005.
9. KRLEŽA, Miroslav, *Povratak Filipa Latinovicza*, Novi liber , Zagreb 2013.
10. MOLNAR, Ferenc, *Junaci Pavlove ulice*, Izdavačko-knjižarsko poduzeće Zagreb, Zagreb. 1978
11. NEHAJEV, Milutin Cihlar, *Bijeg*, Školska knjiga, Zagreb 2002.
12. NUŠIĆ, Branislav, *Gospođa ministarska*, internetsko izdanje (nema bibliografskih podataka)
13. REYMONT, Wladislaw, *Seljaci*, I.svezak, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb, 1951.
14. ŠIMUNOVIĆ, Dinko, *Alkar*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

b) POPIS STRUČNE LITERATURE I ZNANSTVENIH RADOVA:

1. ARNAUTOVIĆ, Ramo, *Djeca u vihoru rata*, Štamparija DES, Sarajevo, 2000.
2. BENČIĆ, Adriana, Pouke holokausta, Sociologija holokausta Zygmunta Baumana, *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, Vol. 22 No. 2, 2013. preuzeto s Hrčak, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=169951
3. BRKIĆ VUČINA, Mirna, *Ideja povijesnog circulusa u romanu Na Drini Ćuprija Ive Andrića*, Filozofski fakultet u Mostaru, znanstveni rad, preuzeto s Hrčak https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=333501
4. ČORALIĆ(ur.), Lovorka, VALENTIĆ(ur.), Mirko, *Povijest Hrvata, Knjiga druga, Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

5. DINER, Dan, *Razumjeti stoljeće, Općepovijesno tumačenje, Katakлизme: pamćenje i genocid*, Fraktura, Zagreb 2013.
6. DUKOVSKI, Darko, *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Leykam International, Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb, 2012.
7. DUKOVSKI, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, 1. i 2. svezak*, Alinea, Zagreb, 2005.
8. GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, EPH Liber, Zagreb, 2008.
9. GORETA, Luka, Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća, Filozofski fakultet Split, Stručni rad, 2018., *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, Vol. 3. No. 3., 2019., preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=318015
10. HEKA, Ladislav, Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjeg vijeka do nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije, Institut za komparativno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Segedinu, Mađarska, 2008., *Scrinia Slavonica : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 8 No. 1, 2008.
11. HORVAT, Ivan, Noćni život i zabava u Osijeku na prijelazu 20. stoljeća, Osijek, Essheist, 2010. preuzeto s Hrcak, <https://hrcak.srce.hr/63797> , pristup 23.12.2020.
12. KUŽIĆ, Krešimir, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997.
13. MAJDAK, Marijana, *Crtice iz socijalnog rada s djecom i mladima u rizičnim okolnostima*, Pravni fakultet Zagreb, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb 2005.,
14. MIHOLEK, Vladimir, Zabavni i glazbeni život te zborovi u Đurđevcu do 1940., *Podravski zbornik*, preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=331465 , pristup 21.12.2020.
15. MILANJA, Cvjetko, *Kulturna modernizacija u Hrvatskoj 19. stoljeća*, preuzeto s https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/studije/16/milanja_kk_045.pdf pristup 21.12.2020.
16. MURAJ, Aleksandra, Svakodnevni život u 19. stoljeću, u: *Temelji moderne Hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

17. STOJSAVLJEVIĆ, Bogdan, *Povijest sela : Hrvatska-Slavonija Dalmacija 1846-1918.*, Prosvjeta, Zagreb, 1973.
18. TYMOWSKI, Michal, *Kratka povijest Poljske*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
19. VITEZ, Zorica, Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, preuzeto s Hrčak <https://hrcak.srce.hr/26065>
20. VUKUŠIĆ, Ana-Marija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, *Suvremenost, tradicija i sjećanje: Sinjska alka*, preuzeto s Hrčak <https://hrcak.srce.hr/2928>

c) POPIS INTERNETSKIH IZVORA

1. ALKA.HR, Alka kroz povijest, preuzeto s <https://www.alka.hr/sinjska-alka/povijest-alke-s50>
2. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Andrić, Ivo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2618>
3. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Cihlar Nehajev, Milutin. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43276>
4. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Čingo, Živko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. preuzeto s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13398>
5. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Kertész, Imre. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , preuzeto s <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31288>
6. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Kolar, Slavko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32350>
7. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Kovačić, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33522>

8. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Kozarac, Ivan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33564>
9. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Molnár, Ferenc. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41617>
10. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Nušić, Branislav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44444>
11. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA: Šimunović, Dinko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 14. 9. 2021., preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59567>
12. LEKTIRE.HR: Junaci Pavlove ulice, preuzeto s <https://www.lektire.hr/junaci-pavlove-ulice/>
13. RIZNICASRPSKA.NET: Riznica srpska književnost, Jelena Dimitrijević, preuzeto s <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=167.0>
14. SLUŽBENA STRANICA GRADA NIŠA, Niš kroz vekove, Službena stranica grada Niša, preuzeto s <https://www.gu.ni.rs/o-nisu/istorijat/nis-kroz-vekove/?pismo=lat>

d) POPIS FILOMOVA I TV SERIJA:

1. *Breza* (1967.)

preuzeto s <https://www.youtube.com/watch?v=nwDPjdO2cT8>

2. *Duka Begović* (1991.)

preuzeto s <https://www.youtube.com/watch?v=JfMD7yzOP1c>

3. *Gospođa ministarka* (1989.) preuzeto s www.youtube.com/watch?v=BsyQTFTRlww

4. *U registraturi* (1974.)

preuzeto s <https://www.youtube.com/watch?v=jZLO7cRhyJA&list=PLH--WbiBRbl8BytVZ9qbg1Gs2GcshYmCw&index=10>

